

HAL
open science

UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Bir Ceneviz Kolonisi: Scalanova

Hasan Sercan Sağlam

► **To cite this version:**

Hasan Sercan Sağlam. UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Bir Ceneviz Kolonisi: Scalanova. Kent Akademisi, 2021, 15 (2), pp.452-480. 10.35674/kent.982332 . halshs-03887389

HAL Id: halshs-03887389

<https://shs.hal.science/halshs-03887389>

Submitted on 6 Dec 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Bir Ceneviz Kolonisi: Scalanova

A Kuşadası Criticism in the UNESCO World Heritage Tentative List Context and a Non-existent Genoese Colony: Scalanova

Hasan Sercan SAĞLAM¹

öz

Yapılmış çevrenin bir parçası olan anıt eserlerin, kültürel miras değerlerinin kayda değer bir bölümünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Orijinal fonksiyonlarını zaman içerisinde yitiren yapıların bütüncül bir koruma perspektifinde tekrardan işlev kazandırılması içinse restorasyon uygulamaları yanında kültürel amaçlı alternatif kullanımlar da önem kazanmaktadır. Bu sürdürülebilir koruma maksadına yönelik, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde atılması gereken adımlar söz konusudur. Bununla birlikte UNESCO Dünya Miras Listesi tarafından kabul görmek de kültürel mirasın korunmasına katkı sağladığı gibi küresel ölçekte tanınmasına ve popüler turizm rotalarına dahil edilmesine olanak vermektedir. Mimari mirası ele alan bu süreçlerde, gerekli koruma kararları kadar yapıların tanımlı ve objektif bir çerçevede bilimsel açıdan anlamlandırılması gerekmektedir. Buna karşın koruma döngüsünde, mimarlık tarihi ve bağlantılı disiplinlerin ilgisindeki bilimsel araştırmalara kimi zaman gerekli özen gösterilmemektedir. Bu durum, güncel akademik yazında çelişkiler doğurmanın yanında söz konusu mimari eserlerin popüler algıda yanlış kimliklerle bilinmesine sebep olmakta, hatta güncel UNESCO kararlarına kadar yansiyabilmektedir. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından yapılan başvuru sonucunda 2013 yılında Foça, Çandarlı, Sinop, Amasra, Akçakoca ve Yoros kaleleri yanında Galata Kulesi, "Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimleri" başlıklı dosya yoluyla UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne dahil edilmiş; Çeşme Kalesi yanında Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları ise 2020 yılında bu gruba dahil edilmiştir. Ancak belirlenen başlık ile söz konusu eserler arasında mimarlık tarihi bakımından çok ciddi uyumsuzluklar mevcuttur. Bu çalışmada, listeye alınmış savunma yapılarından Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi ilgisinde birincil kaynaklar yoluyla detaylıca değerlendirilmiş ve bilimsel açıdan bugüne dek hipotezden ileriye gidememiş "Ceneviz" kimliğine yönelik metodolojik bir eleştiri yapılmıştır. Sonuçlar, Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları'nda Ceneviz dönemine dair somut verilerin yeterli olmadığını gösterip esas olarak Osmanlı dönemi izlerini taşımakta ve Kuşadası'na atfedilen sözde "Scalanova" Ceneviz kolonisinin de tarihte aslında var olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cenevizliler, Kuşadası, Mimarlık Tarihi, Kent Tarihi, UNESCO

ABSTRACT

It can be said that monuments of the built environment constitute a significant part of cultural heritage values. For a holistic conservation other than restoration, cultural uses appear as alternative solutions to re-function the buildings that have lost their original purposes over time. Accordingly, there are steps to be taken at both national and international levels for a sustainable preservation. Moreover, the UNESCO World Heritage List not only contributes to the preservation of the cultural heritage but also allows it to be globally recognized and included in popular tourism routes. When dealing with the architectural heritage, the structures need to be scientifically defined and to be put into a meaningful and objective framework, backed by conservation decisions. Yet, scientific research in architectural history and related disciplines are sometimes omitted during conservation. In addition to contradictions in the modern literature, this situation causes

¹ Dr., Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Centre d'études supérieures de civilisation médiévale (CESCM), Poitiers, France, saglam.h.sercan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6621-0436.

the architectural heritage to be known with wrong identities in the popular perception, and can even affect UNESCO listings. After the application of Turkish National Commission for UNESCO, Galata Tower and Foça, Çandarlı, Sinop, Amasra, Akçakoca and Yoros castles were included in the UNESCO World Heritage Tentative List with the submission entitled "Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea." Then, Çeşme Castle, Güvercinada Castle and Kuşadası City Walls are included in 2020. However, there are critical inconsistencies between the title and those monuments in terms of architectural history. In this study, Güvercinada Castle and Kuşadası City Walls among the listed fortifications were examined through primary sources in the UNESCO World Heritage Tentative List context. A methodological criticism was also made regarding the "Genoese" identity, which scientifically remained as hypothesis until today. The results display insufficient evidence about a Genoese period for Güvercinada Castle and Kuşadası City Walls; securing only the Ottoman period; and eventually indicate that the alleged Genoese colony of "Scalanova," which is attributed to Kuşadası never actually existed in history.

Keywords: *Genoese, Kuşadası, Architectural History, Urban History, UNESCO*

GİRİŞ:

Kültürel miras somut değerlerinin önemli bir bölümü, mimari miras tarafından oluşturulmaktadır. Tahkimatlar gibi orijinal fonksiyonunu zaman içerisinde yitirerek atıl kalabilen mimari eserler, lazım gelen fiziksel müdahalelere ek olarak yeni bir kullanım sayesinde yaşatılarak korunmakta, bu doğrultuda genellikle kültürel amaçlı kullanımlar önem kazanmaktadır. Haliyle mimari mirasın korunması ilgisinde restorasyon uygulamaları ve yeniden kullanım arasında hem sürdürülebilir hem de faydacı bir dengeden bahsedilebilir. Bu amaca yönelik gerekli ulusal nitelikteki koruma kararlarına ek olarak UNESCO Dünya Miras Listesi ile Dünya Miras Geçici Listesi, küresel tanınırlık ve itibarda listelemeler olarak mimari mirasın korunmasına kuşkusuz katkı sağlamaktadır. Böylece ilgili yapıların uluslararası ölçekte tanınan kültür durakları haline gelmesi teşvik edilmektedir. Yine de her koşulda korumanın en temel aşamasının esasen "bilmek" olduğu unutulmamalıdır.

Mimari mirasın korunması, aslında birçok aşamadan meydana gelse de hukuki düzenlemeler ve sahadaki uygulama çalışmaları genelde biraz daha öne çıkmaktadır. Bu süreçte yapılar herhangi bir zaman dilimine üstünkörü biçimde atfedilmek yerine esasen birincil kaynaklar yoluyla, objektif şekilde ele alınmalıdır. Ancak bu veriler sayesinde anlamlandırılmış, nispeten belirli bir kimlik ortaya konmalıdır. Mimarlık tarihi ve bağlantılı bilimsel disiplinler bu çerçevede önem kazansa bile bunlara koruma döngüsünde bazen yeterince özen gösterilmemekte; hatta oldukça belirleyici düzeydeki temel veriler dahi birincil kaynaklara dayandırılmadan, yüzeysel biçimde yalnızca ikincil kaynaklarla veya gözlemden öteye gitmeyen spekülasyonlarla geçiştirilebilmektedir. Söz konusu bileşenler neticesinde, en başta bilimsel çalışmalar arasında çelişkiler meydana çıkmaktadır. Bağlantılı olarak popüler algı da hatalı şekilde yönlendirilmektedir ve bu durum kültürel miras değerlerinin bilimsel dayanağı olmayan iddialar üzerinden tanınmasına yol açmaktadır. Karar mercii pozisyonundaki aktörlere dahi yansıyabilecek bilimsel karışıklıklar, sonuç olarak bir UNESCO listelemesini bile temelden etkileyebilmektedir.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından "Ceneviz Ticaret Yolu'nda Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Kale ve Surlu Yerleşimleri" başlığıyla belirlenmiş başvuru sonucunda 2013 yılında Galata Kulesi ile Foça, Çandarlı, Sinop, Amasra, Akçakoca ve Yoros kaleleri, UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmıştır. 2020 yılında ise bunlara Çeşme Kalesi, Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları dahil edilmiştir (UNESCO, 2020, 14 Nisan). Oysa ki komisyonca belirlenip başvuruyu özü itibarıyla şekillendirmiş ilgili "Ceneviz" odaklı çıkış noktası ve farklı yıllarda geçici liste kapsamına alınmış tahkimatlardan bazıları tam anlamıyla eşleşmemektedir ki bu doğrultuda bilimsel açıdan birçok yetersizlik ve muğlaklık dikkat çekmektedir (Sağlam, 2018: 322, Plan 1).

Bu makalenin kapsamında, geçici listedeki savunma yapılarından Güvercinada Kalesi ile şehir surlarına ev sahipliği yapan Kuşadası, UNESCO ilgisinde söz konusu "Ceneviz" teması üzerinden etraflıca ele alınmıştır. Ayrıca kent tarihi ve mimarlık tarihi bağlamında metodolojik bir tartışma yapılmıştır. Zira Kuşadası ile bütünüyle varsayımsal biçimde özdeşleştirilmiş "Scalanova" Ceneviz kolonisi, güncel

akademik yazın tarafından asla tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamış olup bu iddianın arkasında şehircilik ve mimarlık tarihi ilgisinde bazı yüzeysel argümanlar bulunmaktadır. Azınlıkta kalmış karşıt görüşler ise konuyu ağırlıklı olarak Osmanlı kaynakları üzerinden ve sınırlı ölçekte, nispeten tarihsel bağlamda irdelenmiştir. Sonuç itibariyle, Kuşadası'na atfedilen Scalanova Ceneviz kolonisi iddiası, ancak bir ihtimal şeklinde süregelmiştir (Sağlam, 2018: Plan 1). Söz konusu argüman, yakın zamanda Kuşadası'nın Ceneviz bağlamında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne dahil edilmesinin arka planını tek başına teşkil etmek suretiyle bir kez daha gündeme gelmiş, adeta yok sayılmış az sayıdaki karşıt görüşe rağmen parlatılarak hem akademiye hem de popüler algıda öne çıkartılmıştır. UNESCO başvurusunda Kuşadası'nın muhtemel Ceneviz dönemi iddiası, ilintili Geç Orta Çağ birincil kaynakları üzerinden disiplinler arası bir bilimsel çalışma yöntemiyle irdelenmemiştir. Öte yandan Kuşadası'nda mevcut tahkimatlar, yerleşimin kendisiyle beraber ve en başta işlevsel yönleriyle bir bütün olarak ele alınmamış, bunlara dair yalnızca stilistik çıkarımlarda bulunulmuştur. Kuşadası tahkimatlarının mimarlık tarihi ve buranın bir yerleşim olarak kendi tarihi, birtakım ön kabullenmelerin gölgesinde kalarak birbiriyle ilişkilendirilememiştir. Amacı itibariyle makale, tüm bu bilinmezlikleri hedeflemektedir.

Yöntem bakımından bu araştırmada birincil kaynaklar kıyaslamalı olarak dikkate alınmış, aynı zamanda akademik yazında mevcut argümanlarla bir arada tartışılmıştır. Kartografik kaynaklar olan portolanlar ile çağdaş kronikler en başta değerlendirilmiş ve özellikle somut verilere odaklanılmıştır. Ayrıca Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları, mimarlık tarihi yönüyle bir kez daha incelenmiştir. Bulgular, Kuşadası'nda bir Ceneviz dönemine dair öne sürülmüş tüm argümanların yetersizliğini ortaya koymaktadır. Scalanova isimli sözde Ceneviz kolonisinin tarihte varlığına yönelik somut bir veri mevcut değildir. Kimi zaman Kuşadası yerleşiminin ve iddia konusu Scalanova'nın öncülü kabul edilen Phygela'nın konumu da Geç Orta Çağ itibariyle aslında burayla çakışmamaktadır. Bölge, 13-16. yüzyıllar itibariyle ticari liman özelliği taşımayan gayrimeskun bir ada ve kıyı hattı görünümündedir. Ayasuluk'un limanı ve İtalyan kolonisine dair 14. yüzyıl tarihli bazı aktarımlar zoraki şekilde Kuşadası ile özdeşleştirilmiş, böylelikle burada bir Ceneviz dönemi yaratılmıştır. Mimarlık ve kent tarihi ilgisindeki bazı güncel çalışmalar bütünüyle bu şartlanma üzerinden şekillenmiştir ki UNESCO sürecinde de taraflı biçimde yalnızca bunlar dikkate alınmıştır. Dahası, 15. yüzyılın sonlarından daha erkene tarihlenmesi mümkün gözükmeyen ve topçu kalelerine özgü mimari özellikler, gerekli somut verilerle desteklenmemiş tek bir çalışma nedeniyle geç 13. yüzyıl Ceneviz ilgisinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bütünüyle 16-17. yüzyıl bağlamında ortaya çıkmış bir Osmanlı yerleşiminin tahkimatları, Ceneviz teması üzerinden UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne girmiş ve Kuşadası'na meçhul bir Ceneviz dönemi atfedilmiştir.

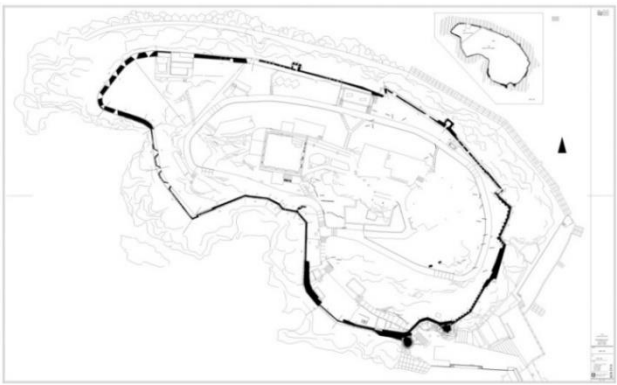
1. Kuşadası Tahkimatlarının Mimari Özellikleri

1.1. Güvercinada Kalesi

Kuşadası İlçesi, Ege Denizi kıyısında ve Aydın il sınırları içerisinde, güneybatısında Sisam Adası bulunan Kuşadası Körfezi'nin merkezinde yer almaktadır. Kuzeybatısı Akburun, güneybatısı ise Yılandıcı Burnu tarafından sınırlanan doğal bir limanda yer alan Kuşadası'nın batı yönünde karşısında, karaya 230 metre mesafede Güvercinada bulunmaktadır. Kuşadası, Güvercinada tarafında denize uzanan 112 metre rakımlı masif ve kayalık yapıdaki Kese Dağı'nın doğu etekleri ile buranın hemen altında uzanan sulak ve geniş ovanın kıyı kesimi boyunca kurulmuş bir yerleşimdir. Kuşadası limanı, doğal özellikleri itibariyle doğrudan Ege Denizi'ne yönelse de buranın kısmen önünü kesen Güvercinada, açık deniz koşullarına karşı koruma sağlamaktadır. Kuzeybatı - güneydoğu yönünde 220 metre uzunluğundaki kayalık adanın genişliği 75-100 metre arasında değişmektedir. Adanın merkez yükseltisinde masif bir kule yapısı, kayalık yamaçlar boyunca da bunu çevreleyen tek sıra bir sur hattı bulunmaktadır (Şekil 1-2).

Güvercinada Kalesi'nin dış surları, düzensiz topografyanın kayalık yamaçlarını 500 metre boyunca çevrelemektedir. Açık denizden muhtemel bir düşman saldırısının yönü olan batı ve kuzeybatıdaki bölümlere limanın güvenliği için on iki adet top mazgalı yerleştirilmiştir ki üzerleri açık biçimde, içten dışa doğru genişleyen yapıdadır (Şekil 3). Adanın kayalık olması nedeniyle bir hayli düzensiz planlı sur hattı sıkça dirsekler ve kademelenmeler meydana getirmektedir. Güneydoğudaki kemerli ana girişi, yanlarda yarım daire ve beşgen planlı iki kule korumaktadır. Beşgen planlı kule, düşeyde orta hizaya kadar aşağıdan yukarı doğru daralmaktadır. Kuzeydoğuda dik açılı tali bir giriş vardır ve kuzey cephenin savunması için dörtgen planlı iki adet burç yerleştirilmiştir. Dış surlar boyunca arkadan payanda destekli seğirdim yolları, mazgalı siperler ve tüfek delikleri, kalenin öncelikle düşman gemilerine karşı bir top bataryası özelliği taşıması yanında yakın saldırılara karşı piyade savunmasına da uygun tasarlandığını göstermektedir (Tok, 2014: 70-71). Surlarda ağırlıklı olarak orta boyutlu kaba yonu kireçtaşı ve kireç harcı kullanılmıştır. Kısmen düzenli ve farklı bölümlerde oldukça düzensiz yapıda olabilen taş sıralarının arası yatayda tuğla kırıklarıyla yoğun şekilde takviye edilmiştir. Özellikle ana giriş bölümünde olmak üzere surların yalın cephelerinde, yatayda ve düşeyde düzenli aralıklarla sıralanan dörtgen biçimli iskele kirişi yuvaları öne çıkmaktadır.

Dıştan 15,70 x 17,35 metre ölçülerindeki kule ise basamaklı bir kaide üzerinde konumlanmaktadır. Buradaki altyapı, tonozlu ve kısmen gömülü bir sarnıçtır. Kulenin beden duvarları farklı kalınlıklarda olup batı cephesi 3,55 metre, kuzey ve güney cepheleri 3,05-3,10 metre ve karaya bakan doğu cephesi ise 2,04 metredir (Tok, 2014: 66-67). Bu durum, denizden gelecek düşman tehdidinin olası yönleriyle orantılı olabilir. Sade cepheli kulenin girişi güneydendir. Buranın üzerinde mermerden iki konsol çıkıntı yapmaktadır ki girişle ilintili bir güvenlik düzeneğinden geriye kalmış olmalıdır. Kule iç mekânını doğu - batı doğrultulu bir beşik tonoz örtmektedir. Zemin katta kuzey cephede üç, batı ve güney cephelerde ise ikişer adet tonozlu top mazgalı bulunmaktadır. Beden duvarlarının kalınlığı boyunca içten dışa doğru daralan derin top mazgallarının bitimi nispeten ince perde duvar şeklinde olup burada ancak namlu genişliğinde dörtgen açıklıklar bırakılmıştır. Doğu ve batı cephelerde, ana tonozun alınlık hizasında birer pencere açıklığı daha mevcuttur. Doğu cepheye içten bitişik, yarım daire formu bir kemer tarafından taşınan, 1,60 metre genişliğinde bir merdiven yoluyla terasa erişilmektedir ki kuzeydoğu köşeden bir beşik tonozla terasa bağlanmaktadır. Düz terasta yağmur suyunu en alttaki sarnıca ileten düzenlemeler vardır. Bu bölüm 0,75 metre kalınlığında bir mazgalı siperle çevrili olup aralara tüfek delikleri yerleştirilmiştir (Müller-Wiener, 1961: 83-84). Kulenin inşasında, başlıca orta - küçük boyutlu kaba yonu kireçtaşı ve özellikle de açıklıklarda beyaz mermerden çok sayıda devşirme malzeme, yoğun kireç harcıyla birlikte kullanılmıştır. Köşe taşları daha irice olup yukarı çıkıldıkça küçülmektedir. Oldukça düzensiz taş sıralarının arası hem iç hem de dış cephelerde, bir hayli yoğun miktarda yatay tuğla kırıklarıyla doldurulmuştur. Bu sayede cepheler iki renkli bir görünüm kazanmıştır (Şekil 4-7).

Şekil 1-2. Güvercinada Kalesi'nin havadan görünümü (TKGM) ve vaziyet planı (Tok, 2014: 65).

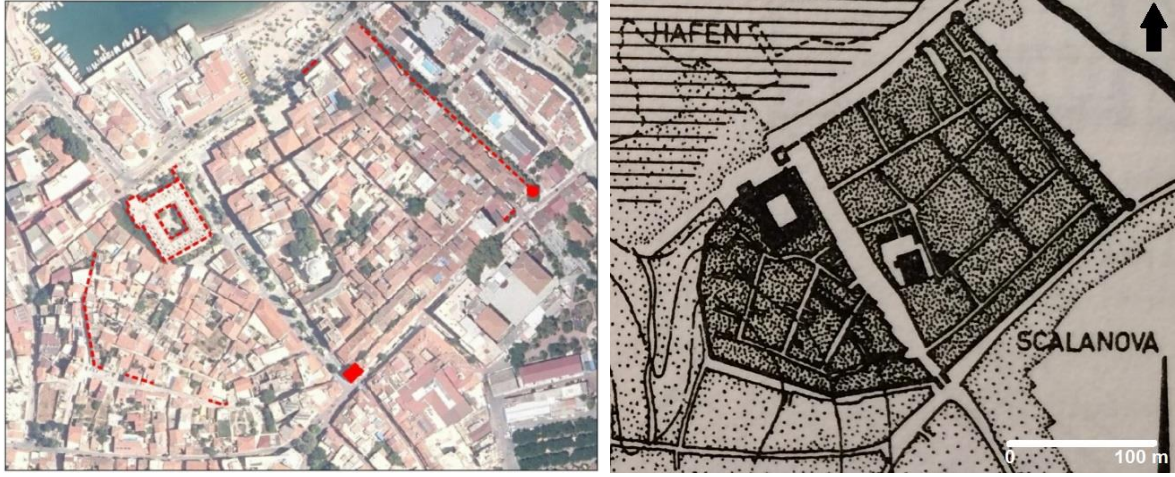
Şekil 3. Güvercinada Kalesi dış surlarının batı bölümündeki içten dışa genişleyen tipte top mazgalları (Tok, 2014: 78).

Şekil 4-7. Güvercinada Kalesi kule yapısının batı cephesi dıştan; kuzey cephesindeki top mazgalları içten; güney cephesindeki ana girişinden detay; ve dış surlardaki çift kuleli ana giriş ile geride ana kule (M. Halit Umar, 2006)

1.2. Kuşadası Şehir Surları

Kuşadası yerleşiminin düzlükteki doğu bölümü kabaca 200 x 200 metre ölçülerinde bir kare biçiminde iken tepeye yaslanan batı bölümü oldukça dik ve düzensiz bir yamuk görünümündedir. Yalnız bazı bölümleri korunmuş kent surları, Kuşadası'nın tarihi yerleşim merkezini tanımladığı gibi buranın kuruluşuyla çağdaş ve bütünleşik gözükmetedir. Düzlük boyunca uzanan kesimdeki 190 metrelik kuzeydoğu sur hattı neredeyse bir bütün olarak korunmuştur. Aralıklarla yerleştirilmiş beş adet masif burçla takviye edilmiş bu hattın güneydoğu ucunda altıgen bir kule bulunmaktadır (Mercangöz & Tok, 2001: 154) (Şekil 8-9).

Şekil 8-9. Kuşadası yerleşiminin havadan görünümünde surların güncel durumu (TKGM üzerine Hasan Sercan Sağlam, 2021) ve Kuşadası kent planı (Müller-Wiener, 1961: 78).

Kuzeydoğu sur hattındaki dörtgen planlı burçlar yaklaşık 1,30 metre derinliğinde ve 3,00-3,50 metre genişliğindedir. Sur hattı duvar kalınlığı 1,65-1,70 metredir. 1,00 metre genişliğindeki seğirdim yolunu koruyan mazgallı siperler ise 0,65-0,70 metre kalınlığındadır. Güneydoğu ve kuzeydoğu sur hatlarının kesişim noktasından taşan altıgen planlı kulenin her bir kenarı dışta 4,70 metre, içte ise 2,85 metre uzunluğundadır. Çapı 9,50 metre, duvar kalınlığı ise 1,65 metredir. İçi iki kata bölünmüş olup buraya 2,00 metre genişliğinde bir kapıyla ulaşılmaktadır. Kulenin arka cephesindeki açıklıkta, tuğladan yapılmış sivri bir kemer kullanılmıştır (Müller-Wiener, 1961: 79-80) (Şekil 10). Altıgen planlı kulenin köşe taşları altlarda irice olup yukarı çıkıldıkça küçülmektedir. Ancak bu değişim duvar işçiliğinde herhangi bir farklılığa işaret etmemektedir. Güneydoğu sur hattının yalnızca altıgen kuleye yakın 10 metrelik bir bölümü korunmuştur. Bu hattaki en kayda değer birim kent kapısıdır (Şekil 11). 10,00 x 9,00 metre ölçülerindeki yapı 3,10 metre genişliğinde olup tonozla örtülü iç mekânı ise 6,60 metre genişliğindedir (Müller-Wiener, 1961: 79-81). Oldukça düzgün kireçtaşı bloklarla çevrelenmiş kemerli girişin üzerinde üç adet konsol vardır. Konsol hizasında duvar örgüsü değişmektedir. Kıyı boyunca uzanan sur hattı, Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'na bitişik bir kapı kalıntısı dışında tamamen yıkılmış vaziyettedir ki kervansarayın kuzeybatı yönündeki kıyı cephesi, kent tahkimatlarının doğrudan bir bölümünü oluşturmaktadır (Şekil 12-13). Surların güneybatı hattı ise birbirine açılı şekilde bitişen beş ana bölümden oluşmaktadır ve önemli düzeyde korunmuştur (Şekil 14).

Kent surlarında orta - küçük boyutlu kaba yonu kireçtaşından molozlar, kireç harcıyla beraber kullanılmış ve düzensiz taş sıraları meydana getirilmiştir. Nispeten büyükçe ve tanımlı formlu devşirme bloklar, köşelerde ve açıklıklarda yoğunur. Dörtgen iskele kirişi yuvalarına her yerde düzenli aralıklarla rastlanmaktadır. Ayrıca dış cepheler sonradan oldukça sert bir kireç harcı ile sıvanmış ve derindeki derzlere küçük tuğla parçaları yerleştirilmiş, böylece surlarda çok ince desenli ve görece düzensiz, benekli bir görünüm oluşturulmuştur (Müller-Wiener, 1961: 81) (Şekil 15-18). Malzeme ve duvar yapım tekniği kent kapısının üst bölümü hariç surların tüm bölümlerinde ve Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'nda aynıdır. Söz konusu derz düzenlemesi de Güvercinada Kalesi'nin kulesi, kent kapısı başta olmak üzere surlar ve son olarak da kervansarayda benzerdir (Mercangöz & Tok, 2001: 155; Tok, 2014: 68, 79) (Şekil 19).

Şekil 10-11. Kuşadası Şehir Surları altıgen planlı köşe kulesi ve kapı birimi (Mercangöz & Tok, 2001: 154-155).

Şekil 12-13. Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı ön cephesi ve bu yapıya kuzeyden bitişen kent kapısı kalıntısı.

Şekil 14. Kuşadası Şehir Surları güneybatı hattının köşe bölümü.

Şekil 15-16. Kuşadası Şehir Surları altıgen planlı köşe kulesi ve kapı biriminden duvar işçiliği ve derz detayı.

Şekil 17. Kuşadası Şehir Surları kuzeydoğu hattından duvar işçiliği ve derz detayı.

Şekil 18. Kuşadası Şehir Surları güneybatı hattının köşesinden duvar işçiliği ve derz detayı.

Şekil 19. Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'nda sahile yönelen burcun ön cephesi.

2. Kuşadası'nın "Ceneviz" Döneminin Değerlendirilmesi

İtalya'nın kuzeybatı kesimindeki Ligurya bölgesinde bulunan Cenova kenti merkezli Cenevizliler, başlıca dört denizci şehir devletinden biriydi ki diğerleri de Venedikliler, Pisalılar ve Amalfililer'di. 11. yüzyılın başlarında Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir kent statüsüne kavuşan Cenova, İtalyan siyasi birliği 19. yüzyıl içerisinde kuruluncaya kadar en başta finans, denizcilik ve ticaret olmak üzere birçok alanda Avrupa'nın etki sahibi devletlerinden biri olmuştur (bkz. Benvenuti, 1977). Ege Denizi'ndeki Ceneviz ticari etkinliği en erken 11. yüzyıla tarihlense de Bizans İmparatorluğu'ndan bu ilgede imtiyazları ilk olarak 1155'te almışlardır. Bunu 12-13. yüzyıllar boyunca çok daha kapsamlı imtiyazlar içeren başka anlaşmalar takip etmiştir (Penna, 2012: 133-197).

Bizanslılarla Cenevizliler arasında 1261'de imzalanan Nymphaion (Nif) Anlaşması sonucu bir ittifak kurulmuş ve Cenevizliler bundan oldukça kazançlı çıkmışlardır. Anlaşma kapsamındaki yeni imtiyazlara bir grup yerleşimde ticari koloni kurabilmek de dahildi ki bunlar Batı Anadolu kıyılarında Anaia (Kadıkalesi), Smyrna (İzmir) ve Adramytteion (Ören, Burhaniye) iken, Anadolu yakınındaki adalarda Midilli ve Sakız şeklindeydi. Bunlarla yetinmeyen Cenevizliler Foça ve Yenifoça gibi farklı koloniler de kurmuşlar ve buralarda yoğun ticari faaliyette bulunmuşlardır (Balard, 1978: 44, 52-63). Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu'nun son dönem hükümdarlarının mensubu olduğu Palaiologos hanedanıyla yakın siyasi ve aile ilişkileri olmuş Cenevizli Gattilusio hanedanı Midilli (1355-1462) ve Enez (1376-1456) merkezli, Ceneviz Cumhuriyeti'ne bağlı olmayan iki adet lordluk kurmuştur (bkz. Wright, 2014).

Batı Anadolu kıyıları ile yakındaki adalara yayılan ve bu esnada birtakım mimari izler bırakan Ceneviz hakimiyeti, 14-16. yüzyıllar boyunca Osmanlılar tarafından kademeli olarak kaldırılmıştır. 1455'te Foça ve Yenifoça, 1462'de Midilli ve en son 1566'da Sakız fethedilmiştir (Stringa, 1982: 274-293, 314-322). Kuşadası'nın çeşitli iddialara konu edilmiş ve bu çerçevede kent tahkimatlarının UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne dahil edilmesine neden olmuş "Ceneviz" dönemi, bu bölümde UNESCO ilgisindeki bağlam çerçevesinde incelenmiştir.

2.1. Kuşadası'nın Orta Çağ Dönemine Yönelik Mevcut Argümanlar

Tarihi kaynaklarda geçmişi Arkaik Dönem'e kadar uzanan Phygela kentiyle özdeşleştirilen Kuşadası'nda, antik yerleşimlere ait kayda değer arkeolojik kalıntıya başlıca iki bölgede rastlanmıştır.

Bunlardan ilki 1,4 kilometre batıda Yılandıcı Burnu, ikincisiyse 4 kilometre kuzeydoğuda Bahçecik Deresi'nin denize döküldüğü Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii'dir. Antik Phygela'nın olası konumu, temelde bu iki bölge üzerinden şekillenmiştir ki iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisine dair argümanlarla da ilişkilendirilmektedir. Umar (1993: 684) ve Varkıvaç (1997: 102) tarafından aktarılan yaygın bir görüşe göre Phygela kenti, büyükçe bir höyük ve sahilde liman kalıntılarının bulunduğu Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii'nde yer almaktaydı.

Müller-Wiener'e (1961: 75-77; 1975: 400-401) göreyse Phygela, Orta Bizans Dönemi'ne denk gelen 11. yüzyıla kadar tarihlenebilir küçük buluntu ve mimari kalıntıların belgelendiği Yılandıcı Burnu'ndaydı. Hemen doğusunda yaklaşık 13. yüzyılın ikinci yarısında, söz konusu Scalanova Ceneviz kolonisi kurulmuştu ki Ludolf von Sudheim ve Francesco Balducci Pegolotti'nin 1340 civarı tarihli –ve aslında epey kuşkulu– ifadeleri, bu iddiaya delil olarak gösterilmiştir (her ikisi de makalenin 3. bölümünde tartışılmıştır). Denizcilik kaynaklarında (*portolan*) ise "Scalanova"ya 17. yüzyılın ortalarına kadar rastlanmayıp Phygela'nın Figella / Figuela şeklinde düzenli olarak gösterilmesi, bu iki yerin dip dibe olmasından ileri gelmekteydi. Birlikte yaşadıkten sonra antik ve savunması zayıf Phygela nihayet terk edilmiş, böylece Scalanova ancak 17. yüzyıldan itibaren kaynaklarda düzenli anılır olmuştu. Dahası, Kuşadası'nın düzenli kent morfolojisi de buranın İtalyan kolonisi olarak kurulduğunun bir diğer göstergesi olarak yorumlanmıştır (Müller-Wiener, 1961: 77-79; 1975: 414-419). Foss (1979: 123) ise Phygela'nın Kuşadası ile eşleşmesine yönelik, bir sonraki bölümde ele alınan Atroalı Peter ilgisindeki aktarımı vurgulamaktadır ve burayı da iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisiyle yine bağdaştırmaktadır. Ayrıca Erdem (2001: 131) ve Mercangöz ve Tok (2001: 153-155), Phygela ile Scalanova Ceneviz kolonisine dair bu iki görüşe de katılmakla beraber kent surlarını Orta Çağ'a tarihlemektedir. Benzer şekilde Stringa (1982: 303-304), 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlediği Scalanova Ceneviz kolonisi ile Kuşadası'nı eşleştirmektedir. Batı Anadolu'da Scalanova isimli bir Ceneviz kolonisinin varlığına ilişkin iddialar, esasen en erken 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır (Tennent, 1868: 372).

Ludolf von Sudheim'in söz konusu tanıklığını (bkz. 3. bölüm) ve Müller-Wiener'in (1961; 1975) kentsel argümanlarını baz alan Özyiğit (2017: 111-117), bunlara Cenevizliler ilgisinde bazı mimari eklemelerde bulunmuştur ki Kuşadası tahkimatlarına yönelik UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi dosyasındaki iddia konusu Ceneviz dönemine dair ifadeler aslında bütünüyle bu çalışmaya dayanmaktadır (UNESCO, 2020, 14 Nisan). Öyle ki, Güvercinada Kalesi'nin batı bölümünde bulunan ve içten dışa doğru genişleyen tipteki mazgallar, Cenevizlilere özgü karakteristik bir mimari stil olarak yorumlanmıştır. Kalenin ana kulesinde ve kent surları kapısında yer alan taşıyıcı konsollar, stilistik yönden Cenevizlilere atfedilmiştir. Kaledeki eğrisel cepheli yarım daire ve beşgen planlı kulelerle kent surlarındaki altıgen kule de yine Ceneviz mimari özellikleri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Kuşadası tahkimatlarının tamamında bulunarak "barbakan deliği" olarak betimlenen düzenleme, tahminen Cenevizlilere özgü olup duvarları rutubetten korumaktaydı. Böylelikle Kuşadası tahkimatları, iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisi ilgisinde 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir. "Yeni İskele" anlamındaki Scalanova esasen Güvercinada Kalesi'ydi ki karşısına kurulan Kuşadası da sonradan bu ismi almıştı (Özyiğit, 2017: 111-117). Tok (2014) ise etraflıca çalıştığı Güvercinada Kalesi'nin Osmanlı öncesi dönemine dair somut verinin bulunmadığını, 16. yüzyılda Barbaros Hayreddin Paşa tarafından inşa ettirildiğine dair iddianın ise henüz bir dayanağının olmadığını belirtmektedir. Özellikle kulenin hem mimari detaylar hem de duvar iççiliği açısından kent surları ile 17. yüzyıl Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'na büyük benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir. Dış surlar ise halen mevcut kitabeye göre 1826'da yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra kale, 1850 civarı bir onarım geçirmiştir (Tok, 2014: 62, 79-81).

Öte yandan Baykara (2001), Pîrî Reis'in 16. yüzyıl Kitâb-ı Bahriye'sinde ve Seyyid Nuh'un 17. yüzyıl denizcilik haritalarında Kuşadası'nın yalnızca bir adaya dair yer ismi olarak geçmesi ve bölgede

herhangi bir yerleşim merkezi gösterilmemesi nedeniyle burada 17. yüzyıla kadar kayda değer bir iskan yerinin olmadığı görüşündedir (Baykara, 2001: 230). Bu fikri geliştirerek iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisine yönelik en kapsamlı karşı argümanı ortaya koyan Kiel'e (2004) göre Kuşadası'nın düzenli bir kent planına sahip olması tek başına bir Cenevizlilik göstergesi olamaz. Zira 16. yüzyılda Osmanlıların kurduğu Anavarin-i Cedid ve Banja Luka'da da düzenli kent planları vardır. Dahası, Kuşadası yöresinin tabii olduğu Sığıla Sancağı'nın 1545 ve 1575 tarihli tahrir defterlerinde Kuşadası adında bir yerleşim kesinlikle yoktur. Osmanlı arşiv belgelerine göre 1600 yılı dolaylarında Kuşadası ankarasında Cerrah Mehmed Paşa bir han inşa ettirmiştir. 1622 tarihli bir belgeye göre 1614-1616'da Öküz Mehmed Paşa Kuşadası'nı baştan aşağı imar ederek kale, han ve dükkanlar yaptırmıştır. 1619 tarihli vakfiyesi burada ayrıca birer cami, hamam ve okuldan söz etmektedir. 1676 tarihli icmal ve mufassal avarız defterine göre Kuşadası, bölgenin yeni idari merkezi olurken 16. yüzyıl boyunca gerileyip ticari özelliğini yitiren Ayasuluk neredeyse terk edilmiştir. Kuşadası, olasılıkla Ayasuluk'un yerini aldığı için "Yeni İskele"dir (*Scala Nova*). Sonuç olarak mevcut Kuşadası yerleşimi kesinlikle bir Ceneviz kolonisi olmayıp 1600'lerin başında kurulmuştur ki dönemin tanığı Vincent de Stochove bunu 1631'de teyit etmektedir (Kiel, 2004: 403-415).

Farklı yöndeki tüm argümanlara karşın ilk Müller-Wiener (1961) tarafından öne sürülmüş, 14. yüzyıla kadar yazılı kaynaklarda, 17. yüzyıla kadar da kartografik çalışmalarda kayda değer bir liman yerleşimi olarak rastlanan ve bazı araştırmacıların Kuşadası'na epey yakın Yılanıcı Burnu olarak konumlandığı Phygela'nın aslında buraya bitişik iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisini de tanımladığına yönelik 13-14. yüzyıl Ceneviz bağlamındaki iddia Kiel (2004) tarafından yanıtız bırakılmıştır ki hala çözümlenmeyi beklemektedir. Dahası, "Scalanova"nın bir Ceneviz kolonisi olarak 1340'lar itibariyle varlığına kanıt olarak gösterilen Ludolf von Sudheim kaynaklı şüpheli ifade de henüz tam olarak izah edilememiştir (bkz. 3. bölüm). Neticede Kuşadası'nın muhtemel Ceneviz dönemine yönelik bilimsel bir bilinmezlik süregelse de sadece Özyiğit (2017) kaynaklı mimari eklemelerle kent ve tahkimatları bu doğrultuda UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2020, 14 Nisan).

2.2. Birincil Kaynaklara Göre Orta Çağ ve Devamında Kuşadası Yöresi

Ksenofon, Strabon ve Büyük Plinius gibi Antik Çağ yazılı kaynaklarında sıkça bahsi geçen Phygela kentinin yeri, bir önceki bölümde değinildiği üzere iki ana bölge üzerinden farklılık gösterse de yaklaşık olarak günümüz Kuşadası yöresi şeklinde tahmin edilmektedir (Talbert, 2000: 946, Harita 61; bkz. ToposText). Buranın Geç Antik Çağ itibariyle de meskun olduğu, Stephanos Byzantios'un 6. yüzyılda "Ionia'nın bir şehri" olarak bahsetmesinden anlaşılmaktadır (Stephanos Byzantios, 2016: 104-105). 754 dolaylarında "Figila"yı (Phygela) ziyaret eden Willibaldus, bu yerleşimi Ephesos'a sahilden 2 mil uzaklıkta ve merkezinde bir su kuyusu bulunan büyük bir kasaba olarak tanımlamıştır (Willibaldus, 1891: 10-11). Keşiş Sabas tarafından kaleme alınan Atroalı Peter'in biyografisinde, Lydia civarında denizin ortasında tahkimatlı, hapisane olarak kullanılan ve bin kişilik silahlı bir garnizonun koruduğu Phygela denen bir adadan 820-823 yılları itibariyle söz edilmektedir (Laurent, 1956: 148-149).

Amiral Himerios'un 911 Girit seferi ilgisinde VII. Konstantinos, o dönemde Thrakesion *thema*'sı (Batı Anadolu'ya denk gelen Bizans idare birimi) sınırları içerisinde kalan Phygela'da donanma için 20.000 *modioi* (hacim birimi) arpa, 40.000 *modioi* buğday, 30.000 birim şarap, kesimlik 10.000 hayvan, füyve ve kalafatlar için 10.000 birim keten ve gemilerin döşeme, iskele, bank gibi ahşaptan bölümlerinin çakılması için iki tip toplam 36.000 çivinin hazır edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir (VII. Konstantinos, 2012: 658). Theophanes Continuatus, Logothete Simeon ve Pseudo-Simeon'un aktarımlarına göreyse II. Nikephoros Phokas komutasındaki çokça kundak gemisi, *dromon* (bir tür kadirga) ve şilepten oluşan muazzam donanma, 960'ta Girit'e Thrakesion'daki bir donanma ikmal noktası olan Phygela'dan sefere çıkmıştı (Sullivan, 2018: 71, 99, 121). 11. yüzyılda Mikhail Attaleiates

de yine 960 Girit seferi için söz konusu armadanın bir *emporion* (ticaret merkezi) olan Phygela'da bir araya getirildiğini aktarmaktadır. Ancak Phokas, Phygela'nın ismini sefere çıkış için uygun bulmayıp buranın uzağında, görüş mesafesindeki bir burnu tespit ederek ismine ve nasıl bir yer olduğuna dair tahkikat yaptırmıştır. Oranın "Hagia" olduğunu öğrendikten sonra Phygela'da yüklenen her şey geri indirilmiş, gemiler Hagia bölgesine demirlemiş, daha sonra da yükleme ve gemiye biniş buradan yapılmıştır ki sefere çıkış noktası aslında burası olmuştur (Mikhail Attaleiates, 2012: 408-409).

10. yüzyıl itibariyle Souda, Phygela'yı Ionia'nın bir şehri ve Girit'e deniz yoluyla geçilen bir yer şeklinde kısaca tanımlamaktadır (Souda, 1834: 230). 11. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Galesioslu Lazaros'un biyografisinde Phygela'dan bir keşişin Girit'e gemi yoluyla geçmek için gittiği yer olarak bahsedilmektedir (Greenfield, 2000: 323). Anonim Fâtımî kozmografyasında (1020-1050) Phygela, körfezde tahkimli bir yerleşim olup anakaraya yarım milden az mesafedeki küçük, yuvarlak bir yarımada/ada üzerinden tanımlanmıştır (Rapoport & Savage-Smith, 2014: 103-104, 483). Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi arşiv belgelerinde 1214, 1216, 1259, 1292, 1329 tarihlerinde bahsi geçen ve bir kez daha *emporion* olarak tanımlanan Phygela'da ayrıca tarımsal üretim faaliyetlerine değinilmektedir (Foss, 1979: 124; Miklosich & Müller, 1890: 174, 179, 200, 234, 237, 251). Phygela'nın portolanlarda 17. yüzyıla kadar Figella / Figuella gibi isimlerle düzenli olarak gösterildiğine bir önceki bölümde kısaca değinilmişti (Şekil 20). Bu ilgideki en erken yazılı örnek "*Liber de Existencia Riveriarum et Forma Maris Nostrae Mediterraneae*" adlı Pisa menşeli ve yaklaşık 1200 tarihli yazılı kaynaktır. "Melamitorum" adlı körfezin (Güllük Körfezi) bitiminden sonra kıydan kuzeydoğu yönünde 24 mil mesafedeki Phygela, bir kasaba olarak tanımlanmıştır. Buradan Ephesos kentinin körfezi ise kuzeydoğu-kuzey yönünde 12 mil mesafededir (Gautier-Dalché, 1995: 135; 2011: 434):

"... Ab exitu sinus prefati Melamitorum usque ad uicum quod dicitur Fiella extenditur rueria in aquilone ml. .xxiii. Inde inter aquilonem et septemtrionem usque ad sinum Ephesi ciuitatis, de qua clarissime, quam Amazones construxerunt, in Apocalipsin et passione sancti Iohannis Euangeliste, in quo requieuisse legitur, ml. .xii. ..."

(... Sözü edilen Melamitorum adlı körfezin çıkışından Phygela denen kasabaya kadar sahil kuzeydoğuya 24 mil boyunca uzanmaktadır. Daha sonra, Ephesos kentinin körfezine kadar kuzeydoğu-kuzey arası 12 mildir ki herkesçe bilindiği üzere burayı Amazonlar kurmuşlardır ve burada yatan İncilci Aziz Yuhanna'nın çilesi ve Vahiy Kitabı'nda da burası okunmaktadır...)

1275-1300 dolaylarına tarihlenen Ceneviz menşeli bir portolan haritası olan *Carte Pisane*'de Phygela'ya günümüz Kuşadası dolaylarında "La Figella" şeklinde rastlamak mümkündür ki bu bağlamda en erken kartografik gösterimdir. Ayrıca "La Figella"nın hemen güneyinde "Ripa" adlı bir diğer yer işaretlidir (BnF, CPL GE B-1118 RES). Cenevizli Pietro Vesconte'nin 1311 tarihli portolan haritasında, aynı konumdaki gösterim "La Fingela" şeklindedir (ASF, AD CN 1). Kendisinin 1313 tarihli portolan haritasında da bu gösterim mevcuttur (BnF, CPL GE DD-687 RES). Phygela'nın Altoluogo'nun (Ayasuluk) hemen sonrasındaki konumuna dair birtakım bilgiler, 1435-1445 tarihli Anconalı Grazioso Benincasa'nın portolanında aktarılmıştır (Kretschmer, 1909: 394):

"... Scorrese el golfo dalto luocho leuante e ponente da alto luocho inver la figella se scorre tramontana e mezodi. Volendo sauere la secha che ala ponto dalto luocho elle lontana dala punta prodesi tre e li suo segnali sie guardando inuer la punta de la fighella vederai vna schiena de terreno e questa sie una punta sopra questa punta sie una montagniola e in questa montagniola elcie

pricte scarmenate metti questa montagniola cola punta che e de aqua dale saline..."

(... Altoluogo'nun körfezini doğu-batı yönünde geçin ve Altoluogo'dan Phygela'yı kuzey-güney yönünde devam ederek arka tarafa düşürün. Altoluogo'nun burnunda, bu burnun uzağındaki sığılığı bilmek isterseniz üç [birim] açılın ve işaretleri oradadır. Eğer Phygela'nın burnunun arka tarafına bakarsanız, bir karanın sırtını göreceksiniz ki bir burundur. Bu burnun üzerinde bir tepecik bulunmaktadır ve bu tepecikte de sarp kayalık vardır. Bu tepecikli ve tuzla gölünden suyun olduğu burnu bulun...)

1442 tarihli Giovanni di Antonio da Uzzano portolanında Phygela, Sığacık'tan çıkılınca doğu-güneydoğu yönünde kalan ve Yılcı Burnu'ndan Aslan Burnu'na kadar denize uzanan kayalık coğrafi yapının kuzey-kuzeydoğusuna, anakarada bir köy ve önünde bir körfez olarak konumlandırılmıştır ki devamında Anaia (Kadikalesi) yer alan söz konusu burun, yakınındaki Ephesos nedeniyle Aziz Yuhanna üzerinden tanımlanmış olmalıdır (Uzzano, 1766: 232):

"... dal capo di Sozente al capo di Santo Johanni à 40 miglia per levante verso scilocco, e per tramontana; verso greco è uno Golfo ch'à nome la Figuella, e qui è uno Casale ch'à nome la Figuella, e infra terra alla Figuella al capo sopradetto di S. Johanni à 5 miglia per mezzo giorno verso libeccio; dal capo Santo Johanni alla Città di Anaja e lo porto d'Anaja, è di lungi dalla terra 3 miglia, e cuopre scilocco..."

(... Sozente'nin burnundan Aziz Yuhanna'nın burnu, doğu-güneydoğu yönünde 40 mildir ki kuzey-kuzeydoğu yönünde Phygela adlı bir körfez bulunmaktadır ve orada Phygela adlı bir köy vardır. Ankara boyunca, Phygela'dan yukarıda sözü edilen Aziz Yuhanna'nın burnu, güney-güneybatı yönünde 5 mil mesafededir. Aziz Yuhanna'nın burnundan Anaia kenti ve Anaia limanı, karadan 3 mil uzaklığındadır ve güneydoğuya kateder...)

Phygela'nın bir liman olarak Ephesos ile Anaia (Kadikalesi) arasına denk gelen konumu ve yakın çevresinin coğrafi özelliklerine dair bir diğer önemli kaynak, 1490 tarihli Bernardino Rizo da Novara portolanıdır (Kretschmer, 1909: 521-522):

"... Da la foxa de efexo a figella entro ponente garbin mia 10. Entro figella e chipo che e chao de anea sie lixola che a nome chipo e soura lo chao de chipo sie una secha e volzando de uerso leuante e statio entro chipo e anea mio mezo. Anea e apresso lo statio dele naue verso leuante mia 2 e mezo..."

(... Ephesos'un kanalından Phygela batı-güneybatı arasında 10 mil mesafededir. Phygela ile Anaia'nın burnu olan Chipo arasında Chipo adlı bir ada vardır. Chipo Burnu'nun önünde bir sığılık bulunmaktadır ve doğuya doğru dönüldüğünde Chipo ile Anaia arası yarım mil boyunca gemi yatağıdır. Bu gemi yatağının yakınındaki Anaia, doğu yönünde 2,5 mil mesafededir...)

Phygela ile ilgili Bernardino Rizo da Novara portolanında mevcut tüm coğrafi tanım ve mesafeler, aynı ifadelerle yaklaşık 1540 tarihli anonim Venedik portolanında da yer almıştır (yukarıda sağlanan çeviriyle yine doğrudan eşleştiği üzere çeviri metni altta tekrar edilmemiştir) (BSB, MDZ Geo.u. 257 f: f. 34):

"... Da la fosa de efeso a figella entro po.e garb. m. 10. Entro figella e chipo ch'e cauo d anea sie lisola ch'a nome chipo e soura lo cauo de chipo sie vna secha e volzādo deuer le.e statio entro chipo e Anea mio mezo. Anea e āpsso lo statio de le naue uerso leuāte mia do e mezo..."

Söz konusu bölümün büyük oranda tekrarı olan bir diğer versiyona, 1556-1573 tarihli anonim İtalyan portolanında da rastlamak mümkündür ki yukarıdaki "Chipo" burada aynı telaffuzlu "Quiippo" şeklindedir (BnF, DM italien 2115: ff. 94 v-r):

"... Dalla Fossa d'effeso a Figauella trà Pon.^{te} e leb.^{gio} miglie 10. Trà Figauella, e Quiippo, che è un Capo di Enea, ui l'Isola chiamata Quiippo. Sopra il Capo di Quiippo è una Secca per Lev.^{te}, ui è un puoco di Ridono, et trà Quiippo, et Enea mig.^e ... Enea è appreno del luogo, dove vestano i Vescelli p Levant' miglie 2..."

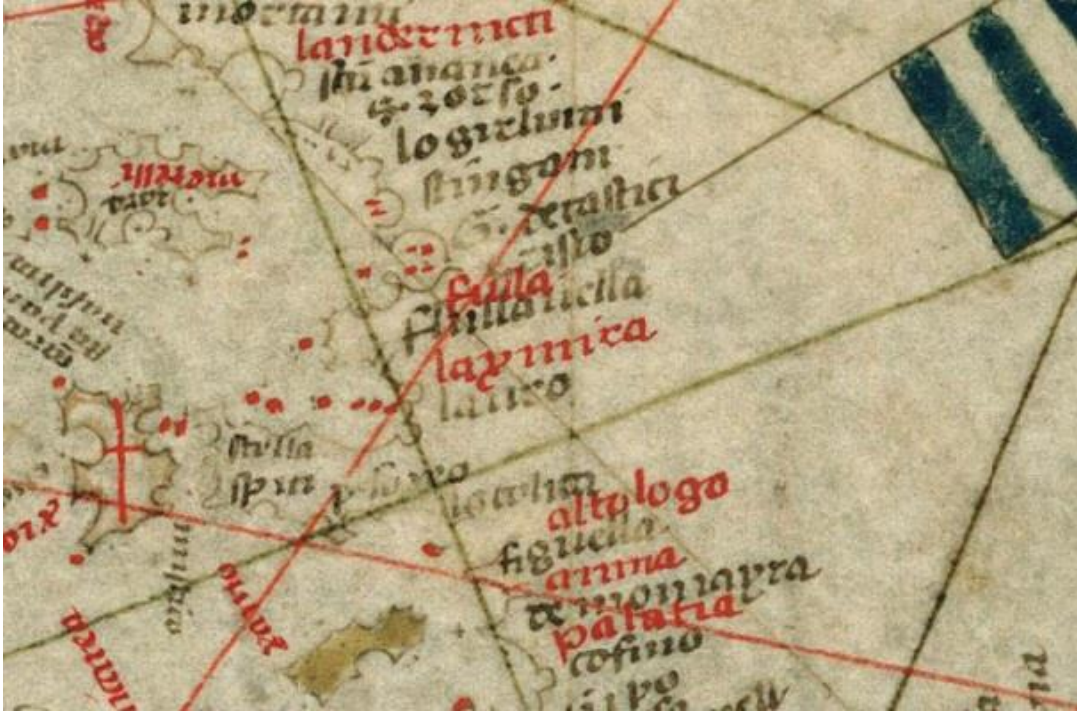
(... Ephesos'un kanalından Phygela batı-güneybatı arasında 10 mil mesafededir. Phygela ile Anaia'nın burnu olan Quiippo arasında Quiippo adlı bir ada vardır. Quiippo Burnu'nun önünde doğuya doğru bir sığlık bulunmaktadır ki ufak bir dönüş vardır ve Quiippo ile Anaia arası ... mildir. Gemilerin demirlediği yerin yakınında, doğu yönünde 2... mil mesafede Anaia vardır...)

Dimitrios Tagias'ın 1559'da eline geçmiş, aslında Venedik menşeli daha eski bir denizcilik kaynağına dayanan 1573 tarihli Grekçe portolanındaki ilgili bölüm, yukarıdaki kaynaklara çokça benzerlik gösterse de önemli farklar vardır. Portolanlarda "Figella" olarak rastlanan Phygela, Latince "ficus" (incir) üzerinden fonetik benzerlik nedeniyle Grekçe karşılığı olan "συκή" (syke = incir) ile ilintili "Σικία" (Sikia) şeklinde ifade edilmiştir. Bu kaynakta, "Κατουνέζι" (Katounezi) denen iki adadan söz edilmektedir. "Chipo" ise "Τζίπη" (Tzipe) olmuştur (Delatte, 1947: 246):

"... Ὁ κάβος τῆς Φόσας μέ τὴν Σικία ἐβλέπονται πουνέντη γαρμπή ἐναί μίλλια δέκα. ἀπό τὴν Σικία ὡς τὴν Τζίπη, ὄστρια τρεμουντάνα καί ὀλίγο εἰς τόν σιρόκο, καί πηγαίνονταις θέλεις εὐρη νήσια δύο καί λέγουν τα Κατουνέζι. ὁ κάβο Τζίπης ἡμισυ μίλλι εἰς τόν κάβο ἔχει ξέρα. καί γυρίζονταις τόν κάβο πέρ λεβάντη, ἐναί καλό στάσιμο διὰ καράβια..."

(... [Ephesos] Kanal ağzından Sikia batı-güneybatı yönünde 10 milde görülür. Sikia'dan Tzipe güney-kuzey yönünde ve biraz güneydoğudadır ki giderken Katounezi denen iki ada mesafe gerektirir. Tzipe Burnu'nda, burnun yarım mil açığı sığlıktır. Burun, doğuya doğru dönlüdüğünde gemiler için iyi limandır...)

Kiel (2004) tarafından etraflıca derlenmiş, Kuşadası ilgisindeki Orta Çağ sonrası kaynaklarına bir önceki bölümde değinilmişti. Hariç tutulanlara kısaca bakılırsa, örneğin 1671'de Kuşadası'nı ziyaret etmiş Evliya Çelebi'nin tanıklığına göre Güvercinada Kalesi 40 muhafız ve 10 top ile limanı koruyan bir topçu kalesidir. Kuşadası yerleşiminde ise ilk başta kervansaray, Öküz Mehmed Paşa tarafından kale olmak üzere mazgallı, burçlu ve oldukça sağlam şekilde inşa edilmiş, fakat kervansaray olmuştur. Daha sonra kent surları inşa edilerek kervansaraya her iki yandan bağlanmıştır ki bu da IV. Murad (hük. 1623-1640) tarafından, kaptan-ı derya (1625-1626) ve sadrazam (1632) olarak görev yapmış Topal Recep Paşa aracılığıyla yaptırılmıştır (Evliya Çelebi, 2011: 159-161). 1656'da burayı ziyaret eden Jean de Thévenot'un ifadesiyle Türkler buraya "Kuşadası", Avrupalılar ise "Scalanova" demektedir (Thévenot, 1687: 112). Tournefort, Jonder ve Texier gibi 18-19. yüzyıl gezginleri de kentin ismini yine Scalanova / Kuşadası şeklinde belirtmekte olup Tournefort'un 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen gravüründe adadaki tek tahkimatın kule oluşu ise dış kale surlarının tarihlenmesi bakımından ayrıca önemlidir (Tok, 2014: 62-64, 77).

Şekil 20. Gabriel de Vallseca portolanında (1449) Batı Anadolu ve orta alt kesimde "Figuella" (Phygela) (ASF, AD CN 22 & MEDEA-CHART)

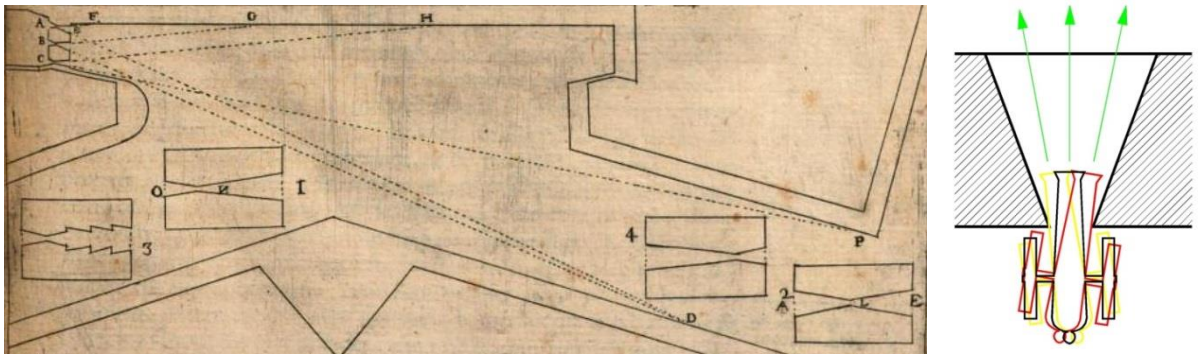
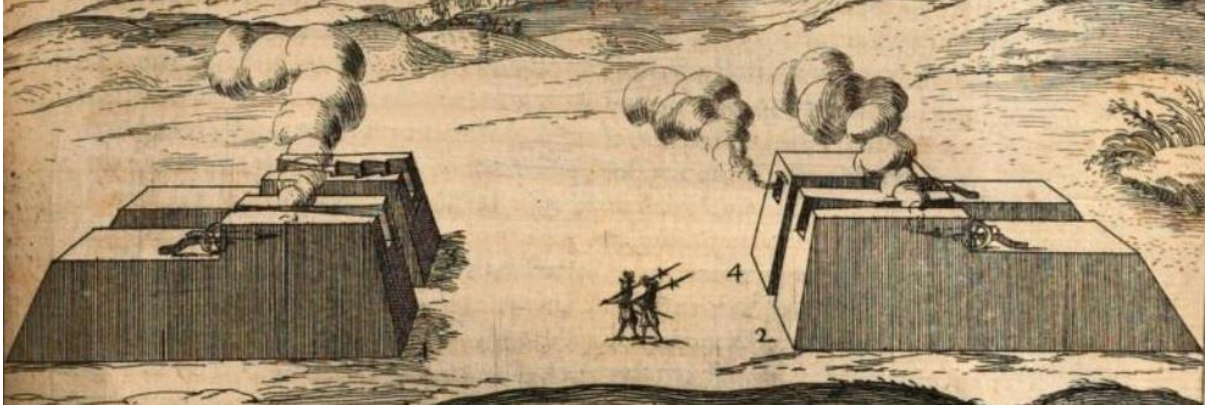
3. Bulgular ve Mevcut Argümanların Tartışılması

Güvercinada Kalesi ve Kuşadası Şehir Surları üzerindeki içten dışa doğru genişleyen tipte mazgallar, taşıyıcı konsollar, eğrisel yüzeyli ve çokgen planlı kuleler ve "barbakan deliği" olarak betimlenen düzenleme Özyiğit (2017) tarafından esasen hiçbir şekilde mimarlık tarihi akademik yazınına başvurulmadan, tamamen izlenimsel ve subjektif yoruma dayalı biçimde stilistik açıdan Cenevizlilere atfedilerek karakteristik mimari detaylar olarak betimlenmiştir ki UNESCO başvurusu da aslında yalnızca bu farazi çıkarımlara dayandırılmıştır (UNESCO, 2020, 14 Nisan). Oysa topçuluğun gelişmesiyle savunma yapıları, bu yeni ve yıkıcı silaha karşı koyabilmek adına tekrardan ele alınmaya başlanmış; güllerin bütün tahrip gücüyle karşılaşacak düz yüzeyler ve zayıf nokta oluşturan dik açılı köşeler yerine güllerle sektirmek adına aşağı doğru meyilli ve eğrisel yüzeyler ile çokgen formlu planlar tercih edilir olmuştur. Eğik atış şeklindeki, nispeten yavaş mancınık güllerine karşı inşa edilmiş yüksek perde duvarları ve kuleler, top güllerine karşısında kolay hedefe dönüştüğünden alçaltılmış ve duvar kalınlıkları artırılmıştır. Piyade saldırılarına karşı kullanılmış tepe mazgalları, eğimli cepheler ve uzun menzilli top saldırıları nedeniyle işlevini yitirerek zamanla dekoratif bir düzenlemeye dönüşmüştür. Savunma yapılarında, kendi toplarını mevzilendirmek ve etkili kullanabilmek adına da değişiklikler yapılmıştır. Surların açılı top mazgallarıyla takviye edilmesiyle kaleler basık ve masif formlu top tabyası görünümü kazanmıştır. Topçuluğun ilerlemesi sonucu hem savunma hem saldırı yönüyle mecburiyetten ortaya çıkmış ve aslında mimarlık tarihi açısından oldukça özgün bir dönemi yansıtan tüm bu özellikler, mevcut akademik araştırmalara göre ancak 1450 sonrasında başlamış, tanımlı bir mimari bağlama ise 15. yüzyılın sonlarında kavuşmuştur (Anderson, 1984: 280-284; Lepage, 2002: 186-193; Stokstad, 2005: 83-85).

Güvercinada Kalesi'nin dış surlarında bulunan ve Özyiğit (2017) tarafından Cenevizlilere atfedilmiş dışa doğru genişleyen, üstü açık mazgallar, kesin olarak top mazgallarıdır (*embrasure*). Kule yapısındaki açıklıklar da yine top mazgallarıdır. Mimarlık tarihi bilimsel araştırmalarına göre bu açıklıkların, dolayısıyla yapısal bütünlük içerisinde bulunduğu savunma yapılarının 15. yüzyılın ikinci yarısından daha erkene tarihlenmesi olası değildir ki askeri mühendislerin bu yönde bilimsel

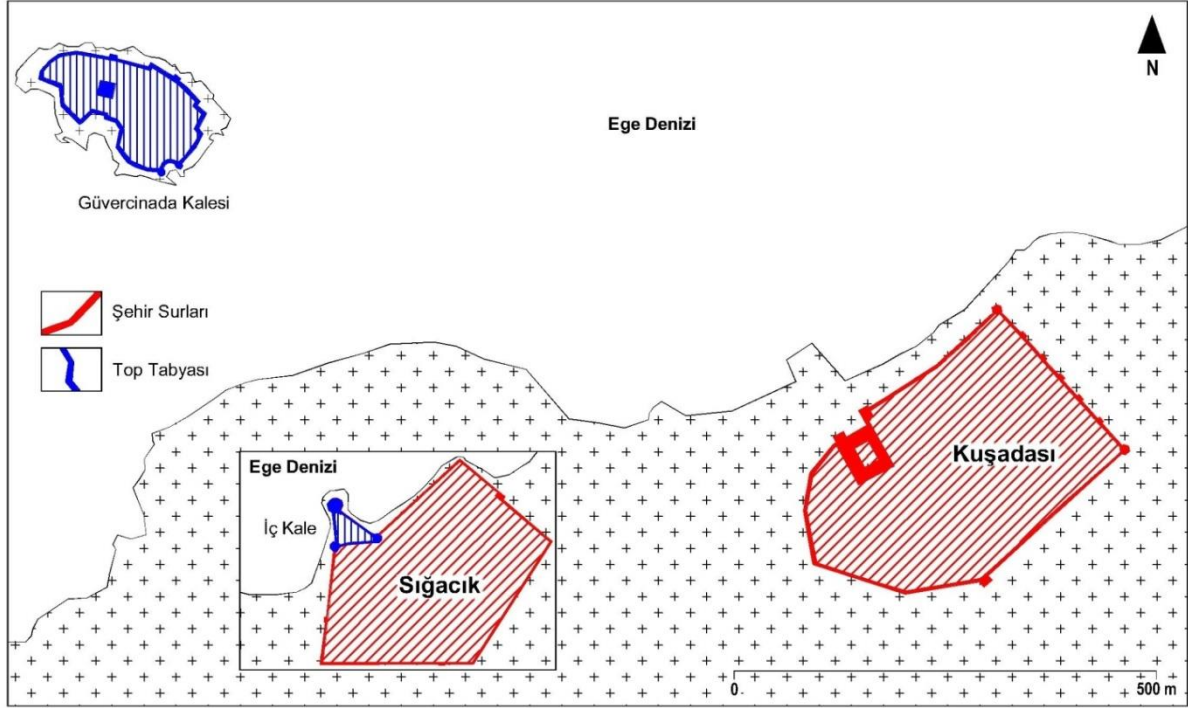
çalışmalarını 17-18. yüzyıl topçu kalesi inşa kılavuzlarında bulmak mümkündür. İçten dışa doğru genişleyen mazgallar sayesinde toplar, ön cepheye geniş açıyla yönelmekteydi ve bu sayede bir taraftan öbür tarafa doğrultularak gemi gibi hareketli hedefler karşısında kısa sürede arka arkaya nişan almak mümkündü. Bunun yanında yüksek kalibreli topların namlusundan açığa çıkan yanma gazı ve tahrip gücünün şiddeti kolayca tahliye edilmekteydi ve aynı maksatla mazgalların üstü dahi açık bırakılmaktaydı. Böylece topların kendi surlarına hasar verme ihtimali azaltılmıştı (Fay, 1693: 119-125; Ozanam, 1694: 42-43, 49-51; Quincy, 1726: 349-351; Ville, 1628: 78-80) (Şekil 21-23).

Şekil 21-23. İçten dışa doğru genişleyen tipteki top mazgallarının çalışma prensibi (Ville, 1628: 81; Hasan Sercan Sağlam, 2021).

Özetle, Kuşadası tahkimatlarındaki dışa genişleyen mazgallar ile eğimli cephe, çokgen planlı kulelerin 13-14. yüzyıl Ceneviz ilgisinde olması, makul gözükmemektedir. Bunlar, 15. yüzyıl sonlarıyla beraber yapımına başlanmış topçu kalelerinin mimari özellikleriyle uyumludur ve bu dönemde de Batı Anadolu'da egemen güç Osmanlılardır. Bu yüzden ki tamamı Cenevizliler tarafından 14. yüzyılın başlarından 15. yüzyılın ortalarına dek, topçuluk öncesi savunma anlayışına göre kurgulanmış Galata Surları'nda top mazgalları, tabyalar ve eğimli cephe yoktur (bkz. Gottwald, 1907; Sağlam, 2018: 19-62). Galata Kulesi (1348) ise Pera Ceneviz kolonisinin kara tarafındaki en zayıf noktası olan tepeye, mancınık kuşatmalarına direnmek ve aynı düzeyde karşı koymak için inşa edilmiş uç bir yapıdır. Fransa Kralı II. Philippe'nin (1190-1223) öncüsü olduğu, iç kalelerdeki pasif *donjon* yapılarından ziyade surların stratejik yerlerine ve doğrudan cephe hattına konuşlandırılan, kendisini koruyabilen masif kulelere örnektir (Holmes, 2012: 182, 186-188). Keza Amasra Kalesi'nin 14-15. yüzyıl Ceneviz eklemelerinde, düz cephe duvarlar ile yakın mesafeden piyade saldırılarına karşı konsollu tepe mazgalları yer almaktadır ve açılı top mazgalları bulunmamaktadır (bkz. Burak, 2021: 146-170). 14. yüzyılın başlarından 1461'e kadar Ceneviz kontrolünde kalmış Trabzon Güzelhisar da yine topçu kalesi özelliği taşımayan, düz cephe yüksek duvarları ve masif burçlarıyla dikkat çeken bir Orta Çağ tahkimatıdır ki sonradan şato olarak kullanılmıştır (bkz. Burak, 2021: 83-87). Enez Kalesi'nin sahil tarafına, burada 1376-1456 arası hüküm sürmüş Cenevizli Gattilusio hanedanı tarafından yapılmış

eklemeler de benzer şekilde düz cepheli, dikdörtgen planlı ve yalnızca ok mazgalları bulunduran yüksekçe kulelere sahiptir (bkz. Ousterhout & Bakirtzis, 2007: 17-23). Bu bağlamda günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan Ceneviz savunma yapıları için genellenebilecek belki de yegane husus, tamamı en geç 15. yüzyılın ortalarında Osmanlıların eline geçtiği üzere topçuluk öncesi tahkimat yapım tekniklerince inşa edilmiş olmalarıdır ki bu özellikler yukarıda özetlenmiştir. Kuşadası'na daha yakın bir örnek olarak Sığacık Kalesi'nde ise sahildeki iç kalede çokgen planlı, top mazgallı ve tabya kurgusunda burçlar mevcuttur. Bu da 1521-1522'te bir topçu kalesi olarak inşa edilmesiyle ilgilidir ve kent surlarıyla mimari bütünlük içerisinde (bkz. Daş, 2007: 26-29). Kuşadası ve Sığacık kent surları ile limanı korumak üzere açık denize bakan top tabyaları, kıyı yerleşimi savunma kurgusu itibariyle benzerlik göstermektedir (Şekil 24).

Şekil 24. Kuşadası ve Sığacık tahkimat savunma kurgusunun şematik karşılaştırılması (Hasan Sercan Sağlam, 2021).

İstinat duvarı drenajlarıyla karıştırılan "barbakan delikleri" tabirli düzenleme ise esasen tahkimatlarda sıkça karşılaşılabilen iskele kirişi delikleri (*putlog hole*) olup Cenevizlilere özgü bir stil değildir (Baillie-Hislop, 2016: 60). Çeşitli çıkımların altında bulunan taşıyıcı konsollara ise Osmanlı mimarisinin farklı dönemlerinde, hemen her yapı grubunda rastlamak mümkündür. Özellikle kasır ve han yapılarında bolca mevcuttur ki Kuban'ın (2016) monografik incelemesinde bunların birçok örneği görülebilir. Dolayısıyla taşıyıcı konsollar da tek başına bir Cenevizlilik alameti değildir. Dahası, Kiel'in (2004) Anavarin-i Cedid ve Banja Luka üzerinden Müller-Wiener'e (1961) itirazına yukarıda değinilse de bu tartışmaya daha yakından bir örnek verilebilir. Ayvalık'ın 1821 Yunan İsyanı nedeniyle terk edilmiş olduğu döneme denk gelen Mayıs 1823 itibariyle buranın durumunu gösteren ve Toskanalı mühendis Francesco Casciai imzalı kent planında, birbirini dik kesen sokaklardan oluşan, düzenli bir kıyı yerleşimi dokusu gözükmemektedir (BOA, HAT 1219-47728). Oysa kuruluşu 16. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen günümüz Ayvalık kentinin herhangi bir Antik veya Orta Çağ geçmişi bilinmemektedir (bkz. Psarros, 2017). Bu bağlamda nispeten düzenli kent planına sahip her kıyı yerleşimini Cenevizlilere atfetmek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Tok (2014) ile ayrıca Tok ve Mercangöz (2001) tarafından detaylıca irdelenmiş Kuşadası tahkimatlarına yönelik çarpıcı mimari tespitlerden birisi, kent surları ve 17. yüzyıl Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'nın özgün bir derz uygulaması bakımından benzerliğidir. Derzlerin harçla sıvanıp tuğla parçalarıyla doldurulması yoluyla elde edilen benekli yapıdaki bu karakteristik görünüm, aslında kervansaray ve kent surlarının derzleriyle beraber korunmuş hemen her bölümünde mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu derzlerin, ilk inşa esnasında doğrudan bu şekilde meydana getirildiği ve zamanla bir kısmının dökülmüş olabileceği düşünülmelidir. Dahası, kervansarayda ve kent surlarında kullanılmış malzeme ile duvar işçiliği de eşleşmektedir. Kervansarayın girişi, kent kapısı ve kervansaraya bitişik kapı kalıntısı da düzgün işlenmiş irice taş bloklarından yanaşık derzli, basık kemerli ve çerçevesiz yapıları itibarıyla oldukça benzer mimari özelliklere sahip olup geriye kalan bölümlerle yapısal bütünlük içindedir. Kervansarayla çağdaş görünen ve tek evreli bir görünüm sergileyen surlara dair Ceneviz iddiaları aslında yalnızca tarihsel çıkarımlar üzerinden yakıştırılmış olup aşağıda tartışılmıştır.

8-14. yüzyıllar itibarıyla büyük bir kasaba, ticaret merkezi ve birçok tedarikin depolandığı stratejik bir donanma ikmal noktası olduğu anlaşılan Phygela'ya yönelik güncel akademik yazında Yılanıcı Burnu ve Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii olmak üzere başlıca iki konumlandırma söz konusuydu. Ancak kıyılardaki coğrafi yapıların ve limanların, birbirleri arasında lineer rotalarla peşi sıra detaylıca aktarıldığı yazılı veya kartografik denizcilik kaynakları olan portolanlardan 13-16. yüzyıllara tarihlenen bir grup çalışmaya göre, bölgenin ana yerleşimi olan ve liman niteliğine sahip Phygela kenti, Güvercinada, Yılanıcı Burnu ve günümüz Kuşadası kentiyle açıkça eşleşmemektedir. Orta Çağ boyunca farklı uluslar "mil" adı altında çok çeşitli uzunluk ölçü birimleri kullandığı ve kıyıları da zamanla değişebildiği için yalnızca portolanlardaki mesafeler üzerinden hassas bir coğrafi tespitte bulunmak her zaman mümkün olmayabilir. Ancak portolanlarda Phygela ilgisindeki yön ve coğrafi tanımlar yeterince veri sağlamaktadır. Buna göre Altoluogo'nun (Ayasuluk) limanı ile Phygela, ön tarafı kayalık ortak bir burnun her iki dip tarafındadır ki burnun Phygela tarafındaki ucunda bir tepelik, bir de tuzla gölü vardır. Görünüşe göre burası, üzerinde 75 m rakımlı Kara Tepe, iç tarafında ise Adagöl bulunan Çamlıman Burnu'dur. Ayrıca Phygela, Ephesos sonrası batı-güneybatı yönünde ve Anaia (Kadikalesi) öncesinde, Chipo / Santo Johanni olarak tabir edilen, önü tehlikeli sığlık burnun kuzey-kuzeydoğusunda kalmaktadır. Buradan önce, yine Chipo Adası olarak tanımlanan yere de henüz gelinmeden, adanın doğu-kuzeydoğu yönünde bir yerdedir. Bu adanın Güvercinada olduğu aşıkardır. Bahis konusu burun ise Yılanıcı Burnu'ndan Aslan Burnu'na kadar denize uzanan tepelik coğrafi yapıdır. Hemen önünde yer alan tehlikeli sığlıklar da su altı kayalığı niteliğindeki Yılanıcı Burnu Bankı ve Karakeçi Bankı'na denk gelmektedir. Haliyle Ephesos'tan batı-güneybatıya devam edildiğinde ve Ayasuluk'un limanı geçildiğinde Çamlıman Burnu'nun hemen arkasındaki Adagöl civarında ve hem Yılanıcı Burnu hem de Güvercinada'dan açıkça önce konumlanan Phygela için, güncel bilimsel çalışmalarda mevcut konumlandırma önerilerinden Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii bu durumda öne çıkmaktadır (Şekil 25).

Şekil 25. Kuşadası civarındaki kıyı hattı boyunca, çalışmanın ilgisindeki başlıca coğrafi yapılar ve yerleşimler (TKGM üzerine Hasan Sercan Sağlam, 2021).

Konuyla bağlantılı olarak Atroalı Peter'in biyografisinde, bazı tahkimatlara ve bir garnizona ev sahipliği yaptığına değinilen Güvercinada'nın 9. yüzyılda Phygela üzerinden adlandırılması, kent kendisini de doğrudan buraya konumlandırmamalıdır, çünkü yukarıda değinildiği üzere kayda değer bir yerleşim ve bir ticaret merkezi olduğu görülen Phygela için ne 1,5 hektarlık Yılançı Burnu ne de 2 hektarlık Güvercinada'nın, nispeten küçük kayalık yapılar olarak uygun konumlar olmadığı, ayrıca tam teşekküllü donanma ve levazım ambarı barındıracak liman özelliği taşımadığı yeterince açıktır. İlgili tanıklıkta Güvercinada, 4 kilometre ötedeki Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii'nde mevcut bulunmuş bir yerleşimle (Phygela) aynı coğrafi ilgede anılmış olabilir. Mikhail Attaleiates'in aktarımından hareketle Ramsay (1890) da bir önceki bölümde 10. yüzyıl ilgisinde değinilen, Phygela'nın görüş mesafesinde bulunan ve ancak yükleme yapmaya elverişli altyapıya sahip küçük bir iskele yeri olduğu tahmin edilen Hagia adlı burnun Yılançı Burnu'nda denk gelebileceğini öne sürmüştür (Ramsay, 1890: 111). Eğer ki durum böyleyse, Yılançı Burnu'nda 11. yüzyıla kadar belgelenmiş kalıntıların, söz konusu Hagia ilgisinde olduğu düşünülebilir.

Batı Anadolu'daki Ceneviz dönemine denk gelen Geç Orta Çağ itibariyle, günümüz Kuşadası yerleşiminin bulunduğu yöre portolan haritalarının hiçbirinde, yazılı portolanların ise ancak bazısında mevcut Chipo / Quippo ("Kipo" okunur) adlı, herhangi bir ticari liman özelliği taşımayan ve görünüşte gayrimeskun bir yerdir. 1275-1300 tarihli *Carte Pisane*'de, "La Figella" (Phygela) ile kırmızı işaretli ticari liman "Aina"nın (Anaia) hemen arasındaki "Ripa" (= Kıyı) adlı yer büyük ihtimalle burası olmalıdır ancak bu henüz bir varsayımdır. Güvercinada ile anakaraya 30 metre genişliğindeki ince ve kumul bir kıstakla bağlı Yılançı Burnu, 16. yüzyıl Dimitrios Tagias portolanında "Katounezi" (= Kusadası?) olarak bir arada tanımlanan iki ada olmalıdır ki bunlara yakın seyredilmemesi gerektiği aktarılmaktadır. Esasında bir diğer portolan kaleme almış Pîrî Reis ise 1525 itibariyle yalnızca bir yer adı olarak ifade edip harita üzerinde gösterdiği "Kuş Adası" (= Güvercinada) için, gemilerin bu adaya Anadolu kıyısı ortasına demir atıp adaya palamarlarla bağlanabileceğini belirtmektedir. Ancak ne adada ne de kıyıda bir yerleşim veya liman vardır (BnF, DM Supplément turc 956, f.94r; Pîrî Reis, 1973: 176-177). Georgios Kedrenos ve Theophanes Continuatus'a göre 866'da III. Mikhail, I. Basileios

ve Bardas'ın emrindeki donanmanın Girit'e sefere çıkacağı yer Thrakesion'da, Maiandros'un ağzındaki "Κήποι" (Kipoi = Bahçeler) adlı yer olup Büyük Menderes'in Ege Denizi'ne kavuştuğu noktanın kuzeyine konumlandırılmıştır (Ramsay, 1890: 111; Kretschmer, 1909: 654). Burası, 14-16. yüzyıl portolan haritalarında ilgili konumda "Gipo" şeklinde işaretlidir ki en erken örnek Pietro Vesconte'nin 1311 tarihli çalışmasıdır (ASF, AD CN 1). Yukarıda Kuşadası ilgisinde değinilen Chipo'nun etimolojik kökeni, bir ihtimal bu çerçevede düşünülebilir.

Müller-Wiener (1961; 1975) tarafından iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisi ilgisinde söz konusu edilmiş ve bunun zamanla en yaygın dayanağına dönüşmüş Ludolf von Sudheim'in 1336-1341 tarihli tanıklığında geçen yer aslında Kuşadası değildir ki bunu kısaca ilk dile getiren Foss (1979: 150) olmuştur. Dahası, Ludolf von Sudheim'in sözlerinde "Scalanova" adında bir yer geçmemesine karşın Buch (1982), çevirisinde tamamen bir şartlanma sonucu geriye dönük şekilde bu ifadeyi Ludolf von Sudheim'e yakıştırmıştır ve Foss'un (1979) itirazına karşın Müller-Wiener'in (1961: 75; 1975: 400-401) iddiasının güncel kalmasına yol açmıştır (Buch, 1982: 518). İlgili tanıklığın orijinal hali şöyledir (Ludolf von Sudheim, 1851: 25):

"... Et est sciendum, quod illa civitas, quae olim Ephesus dicebatur, postea Theologos appellata est a Graecis, et nunc Altelot, id est altus locus, vocatur, quia ad altiorem locum circa ecclesiam, ut dixi, civitas est translata. Ab hac civitate antiqua Ephesi supra littus maris ad quatuor miliaria in loco, quo est portus, nunc nova civitas est constructa, et a Christianis de Lombardia per discordiam expulsis est inhabitata, qui habent ecclesias et fratres minores, ut Christiani viventes, licet tamen prius Christianis maxima damna cum Turchis intulerunt. Prope novam civitatem Ephesi est fluvius in modum Reni magnus..."

(... Bilinmelidir ki evvela Ephesos olarak adlandırılan kent daha sonra Grekler tarafından Theologos olarak adlandırılmış ve şimdi de Altelot, yani Yüksek Yer olarak adlandırılmıştır çünkü daha önce de söylediğim gibi şehir, kilisenin etrafında daha yüksek bir yere taşınmıştır. Ephesos'un bu antik kentinden 4 mil uzakta deniz kıyısında, limanın olduğu yerde şimdi yeni bir şehir inşa edilmiştir. Burada bir kavga sonucu Lombardiya'dan sürülen Hıristiyanlar yaşamaktadır. Kiliseleri ve Fransisken rahipleri var ki Hristiyan gibi yaşıyorlar, ancak önceden Türklerle birlikte Hristiyan halka büyük zarar veriyorlardı. Ephesos'un yeni kentinin yakınında Ren kadar büyük bir nehir var...)

Foss (1979), sözü edilen yeni yerleşimin Pamucak sahilindeki Ayasuluk limanı olduğu görüşündedir. Çünkü bölgede Ren ile kıyaslanabilecek yegane nehir olan Küçük Menderes, buranın yakınındadır (Foss, 1979: 150). Dahası, sonradan dolarak liman özelliğini yitiren Pamucak sahilindeki koyda belgelenecek 14-15. yüzyıllara tarihlendirilmiş tersane, kilise, buranın üzerinde yükselen tepeyi kuşatan surlar ve en üst kotta da kule kalıntısı, hem konum hem de kurgu itibarıyla yine 14-15. yüzyıllar tarihli Parma-Magliabecchi, Bernardino Rizo da Novara ve Grazioso Benincasa portolanlarındaki tüm yön, mesafe ve tanımlarla bire bir örtüşmektedir ki Altoluogo'nun (Ayasuluk) limanıdır. Ticaret üzerine 1335-1343 yıllarında "*Pratica della mercatura*" başlıklı çalışmayı hazırlamış Francesco Balducci Pegolotti'nin bu dönem itibarıyla Ayasuluk'tan 9 mil uzakta tarif ettiği marina da zaten buranın kendi sahilindedir ve sağlanan tüm bilgiler Ayasuluk ilgisindedir (Caner-Yüksel, 2019: 347-349; Dalanay, 2013: 173-174; Pfeiffer-Taş, 2014: 1097-1107; 2019: 167-193; Telci, 2013: 395). Söz konusu bölüm şu şekildedir (Evans 1936: 56):

"... Spese che si fanno al grano a trarlo d'Altoluogo: Primieramente, per loghiera de' magazzini da quando si compera insino quando si manda dalla città

d'Altoluogo alla marina, da $\frac{1}{5}$ di fiorino d'oro il mese alle cento moggia. E per vettura di bestie che conducono grano dalla città d'Altoluogo infino alla marina, che v'à da 9 miglia per terra, da fiorini $2 \frac{1}{2}$ d'oro alle 100 moggia. E per diritto al signore d'Altoluogo, 4 per centinaio. E il condocere dalla riva alla marina a nave fanno le barche e' marinai delle navi e legni ove si carica per condocere poi d'Altoluogo altrove..."

(... Altoluogo'dan hububat yüklemek için yapılan masraflar: İlk olarak, satın alım anından Altoluogo şehrinden marinaya gönderim anına kadar ambarların kullanımı için her yüz kileye aylık $\frac{1}{5}$ altın florin. Sonra Altoluogo şehrinden marinaya kadar tahıl taşıyan hayvanların karadan 9 mil süren taşınması için, her yüz kileye $2 \frac{1}{2}$ altın florin. Hak gereği Altoluogo beyine yüzde 4. Daha sonra marinanın kıyısından gemiye taşıma ve yükleme, gemilerle yelkenlilerin kayıkları ve denizcileriyle yapılır ve de Altoluogo'dan başka yerlere götürülür...)

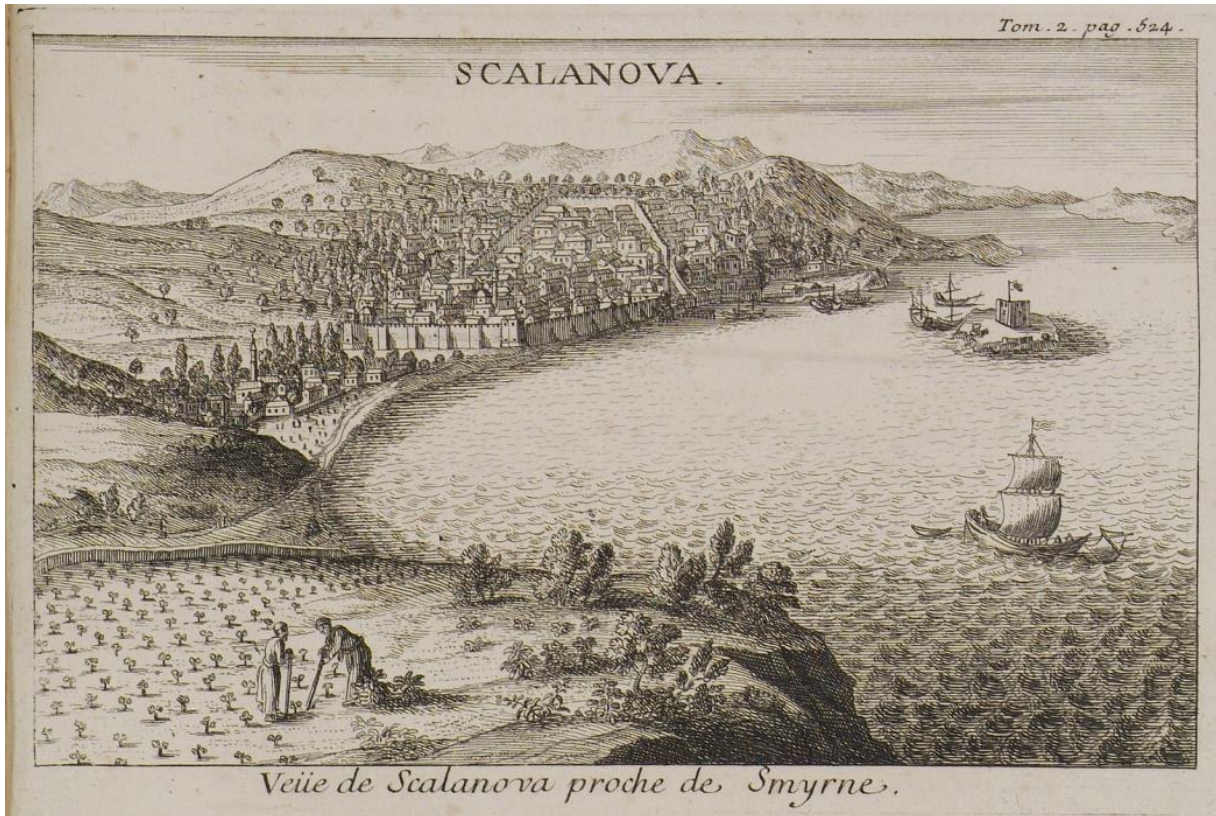
Ayasuluk'ta İtalyan tüccarların varlığını, burada belgelenmiş ve 14-15. yüzyıllara ait dört adet mezar taşı da ortaya koymaktadır (Lafli, Buora & Pringle, 2021: 4-10). Bu bağlamda Kiel'in (2004) önemli bir hipotezi de Kuşadası'nın, aslında 15-16. yüzyıllarda gerileyerek liman özelliğini yitiren Ayasuluk'un "Yeni İskele"si (= Scalanova) oluşudur. Gerçekten de birincil kaynaklarda Ayasuluk'un düşüşü ile Kuşadası / Scalanova'nın ortaya çıkışı kronolojik açıdan birbirini takip etmektedir (Telci, 2013: 394-395; Kiel, 2004: 412-414).

Orta Çağ itibariyle "mil" ölçüleri çokça farklılık gösterse de Ludolf von Sudheim'in betimlemesinin aslında Pamucak sahilindeki Ayasuluk limanını tanımladığı, niceliksel veriler üzerinden kanıtlanabilir. Öyle ki, seyahatinin daha erken bir durağı olan Konstantinopolis'teyken kentlin çevresinin 8 mil olduğunu belirtmektedir (Ludolf von Sudheim, 1851: 4). Günümüz teknolojisiyle kolayca teyit edilebilecek bu mesafe, kabaca 20 kilometredir. Dolayısıyla yukarıdaki alıntıda mevcut "4 mil" ifadesiyle yaklaşık 10 kilometrelik bir mesafe kast edilmiştir ki antik Ephesos'tan bu uzaklıkta ve sahilde 14-15. yüzyıllarda iskan edildiği arkeolojik kanıtlarla mevcut yegane yer, Pamucak sahilindeki surlu, kuleli, tersaneli ve kiliseli Ayasuluk limanıdır. İlgili tanıklık aslında burayı kimin kurduğunu da açıkça belirtmemekte, sadece İtalyanların varlığına değinmektedir. Bir diğer ilginç nokta da şudur ki Ludolf von Sudheim'in 1336-1341'den kısa süre önce kurulduğunu ifade ettiği ve arkeolojik tespiti gerçekleştirilmiş Ayasuluk liman yerleşkesinin ilk İtalyan sakinlerinin dahi Cenevizliler olduğu kuşkuludur. Zira Ayasuluk'ta kalıcı bir yerleşke için somut ilk Ceneviz girişimi, elçiler Oberto Gattilusio ve Raffo Erminio yoluyla ancak 26 Mayıs 1351'de gerçekleşmiştir ki bu tarihli ilgili belge Cenova Devlet Arşivi'ndedir (Bertolotto & Sanguineti, 1896: 550-552). Özetle, Ludolf von Sudheim'in 1336-1341 tarihli tanıklığı görünüşe göre ne Kuşadası ne bir Scalanova kolonisi ne de Cenevizlilerle ilgilidir.

İddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisi, esasen hiçbir birincil kaynak veya Ceneviz arşiv belgesinde de mevcut değildir. En başta Balard (1978), Belgrano (1877) ve Bertolotto & Sanguineti (1896) tarafından etraflıca derlenmiş söz konusu tüm kaynaklarda, bu isimde bir ticari koloniyeye rastlanmaz. Carr (2015), Fleet (1999) ve Turan (2000) gibi araştırmacıların özellikle de Ege kıyılarını 13-15. yüzyıllar itibariyle ticaret, savaşlar ve siyasi ilişkiler gibi farklı yönleriyle ele alan kapsamlı çalışmalarında da Scalanova hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir. Anconalı Ciriaco de' Pizzicollini'nin Akdeniz'den Karadeniz'e tüm Ceneviz kolonilerini tek tek sıraladığı Ağustos 1446 tarihli mektubunda da böyle bir yer yoktur (Pizzicollini, 2003: 265-266). Cenevizlilerin 13. yüzyılın sonlarından başlamak üzere yakın bölgede ticari amaçla buldukları yerler ise Altoluogo (Ayasuluk), Anaia (Kadıkalesi) ve Palatia (Balat, Milet) şeklindedir (Fleet, 1993: 131-136; Kahyaoğlu, 2016: 274-276) (Örneğin Anaia ilgisindeki 13. yüzyıl sonu Ceneviz ticari kayıtları için bkz. Bertolotto & Sanguineti, 1896: 514, 520, 527-530, 541). Kuşadası, Vincent de Stochove tarafından 1631'de "eschelle Neufue" (= Yeni İskele)

olarak tabir edilse de (Stochove, 1643: 229), yine Kuşadası'na yönelik "Scalanova" yer isminin tam olarak bu haliyle ilk defa ortaya çıktığı kaynak, 1631 tarihli Placidus Caloiro et Oliva portolanıdır (BnF, CPL GE C-5098 RES). Aynı kaynak tarafından hazırlanmış 1639, 1640 ve 1657 tarihli portolanlarda da günümüz Kuşadası'nın Scalanova ismiyle gösterimine devam edilmiştir (Conti, 1978: 33; Princeton, MS. 254). Dolayısıyla ilk ve en kapsamlı haliyle Müller-Wiener (1961; 1975) tarafından öne sürülerek bugüne değin kısmen kabul görmüş, Yılanlı Burnu'nda Phygela ile günümüz Kuşadası'nda iddia konusu Scalanova Ceneviz kolonisinin 13-14. yüzyıllarda bir müddet yan yana var olduğu ve bu ikilinin portolanlarda "Figella" vb. şeklinde gösterildiği Ludolf von Sudheim dayanaklı argümanın geçerliliğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir; çünkü birincil kaynaklara göre ne bölgenin ana yerleşimi Phygela Yılanlı Burnu'ndadır ne de Scalanova Ceneviz kolonisi tarihte var olmuştur.

Kiel (2004) tarafından Sığla Sancağı'na dair 1545 ve 1575 tarihli Osmanlı arşiv belgeleri yoluyla ortaya konduğu üzere Kuşadası 16. yüzyılda meskun değildir ve ancak 17. yüzyılın başlarında kurulmuş yeni bir yerleşimdir. Bu dönemde gerileyip metruklaşan ve deniz ticaretinden kopan Ayasuluk'a karşılık ortaya çıkmış "Yeni İskele" olup Türk kaynaklarında "Kuşadası", Batı kaynaklarında ise "Scalanova" ismine sahiptir ki 18-19. yüzyıl gezginlerinin ifadeleri de teyit etmektedir. Evliya Çelebi'nin 1671 tarihli aktarımı ve yine Kiel (2004) tarafından çalışılmış 1619-1622 tarihli belgelere göre, Öküz Mehmed Paşa'nın baştan aşağı imar ettirdiği Kuşadası'nda, tahkimli bir kervansaray beraberinde limanın güvenliği için inşa ettirdiği kale, Güvercinada Kalesi olmalıdır. Topçu kalesi olarak mimarlık tarihi akademik yazınına göre 15. yüzyılın sonlarından daha erkene tarihlenmesi zaten mümkün gözükmeyen bu tahkimat, Evliya Çelebi'nin 1671'deki tanıklığında da açıkça bir top tabyası fonksiyonuna sahiptir. 1614-1616 tarihli Öküz Mehmed Paşa imarından bir müddet sonra, kendisinin yaptırdığı kervansaraya bitişecek şekilde kent surları inşa edilmiştir ki IV. Murad'ın emriyle Topal Recep Paşa tarafından, olasılıkla 1620'lerde gerçekleştirilmiştir. Güvercinada Kalesi dış surlarının 18. yüzyıl gravürlerinde bile olmaması dikkat çekicidir ve Öküz Mehmed Paşa'nın limanın güvenliği için yaptırdığı tahkimatın, adadaki top mazgallı dörtgen kule olduğunu işaret etmektedir (Şekil 26-27).

Şekil 26. Joseph Pitton de Tournefort'un 1717 tarihli çiziminde Kuşadası (Tournefort, 1717: 524).

Şekil 27. Johann Christian Kammsetzer'in 1777 tarihli çiziminde Kuşadası (Varşova Üniversitesi Kütüphanesi, Env. No. Inw.zb.d. 10090'dan aktaran, David John - My Favorite Planet).

SONUÇ:

Mevcut tüm mimari ve tarihi bulgular doğrultusunda tamamen bir Osmanlı Dönemi topçu kalesi görünümündeki Güvercinada Kalesi ve 17. yüzyıldan daha erkene tarihlenmesi olası gözükmeyen Kuşadası yerleşiminin kent surlarına dair, 19. yüzyıl dolaylarında başlamış ve esasen bilimsel altyapısı olmayan, dayanaksız bir "Ceneviz kalesi" yorumu söz konusudur. Dahası, Ayasuluk'un kalıntıları hala mevcut Geç Orta Çağ limanı ile ilgili bazı aktarımlar hatalı şekilde Kuşadası'na atfedilip birtakım yüzeysel hipotezle de harmanlanarak meçhul bir "Scalanova" Ceneviz kolonisi buraya yakıştırılmıştır. Oysa ki Avrupalıların 17. yüzyılın ortalarından itibaren, mevcut Kuşadası yerleşimi için fakat "Kuşadası" ismine karşılık kullandığı çağdaş "Scalanova" ifadesi, hiçbir Geç Orta Çağ birincil kaynağında yoktur. Cenevizlilerin Batı Anadolu'da faaliyet gösterdikleri Geç Orta Çağ dönemine tarihlenen tüm portolanlar, günümüz Kuşadası yöresinin "Chipo" adında, liman özelliği taşımayan gayrimeskun bir sahil yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgenin ana yerleşimi Phygela ise buranın kuzeydoğusunda, günümüz Eski İçmeler (Kuştur) Mevkii tarafındadır. 16. yüzyıl itibarıyla Türklerin "Kuş Adası" olarak adlandırdığı ve o tarihlerde gayrimeskun Güvercinada, Ayasuluk'un gerilemesini takiben bir yüzyıl kadar sonra sahilde kurulacak ve Avrupalıların "Scalanova" (= Yeni İskele) diyecekleri Türk liman kentine ismini vermiştir.

Kuşadası'na ve tahkimatlarına dair disiplinler arası çerçevede titiz bir araştırma yapılmaksızın, hatta aksi yöndeki sınırlı bilimsel yayınlar dahi dikkate alınmadan, yalnızca Özyiğit'in (2017) birincil kaynak ve mimarlık tarihi akademik yazınından yoksun yorumlarını ve genelleyici izlenimlerini esas alan UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Kuşadası Güvercinada Kalesi ve kent surlarını UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne Ceneviz ilgisinde aday göstermiştir ve UNESCO da bu başvuruyu kabul etmiştir (UNESCO, 2020, 14 Nisan). Hiyerarşik bir süreç neticesinde ortaya çıkmış bu durum hem akademik hem de kültürel miras marka değeri bağlamında tutarsız bir sonuca neden olmuş, 16-17. yüzyıl bağlamında ortaya çıkmış bir Türk yerleşimi ve özgün tahkimatları, ciddi bir farkla 13-15. yüzyıl bağlamında Cenevizlilere yakıştırılmıştır.

Günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan tüm Ceneviz kaleleri, en geç 15. yüzyılın ortalarında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Tutarsız şekilde kimi zaman Cenevizlilere atfedilen topçu kalelerine özgü mimari detaylar ise tarihte ancak bu yüzyılın sonları itibarıyla tanımlı bir bağlama oturmuştur. Dolayısıyla 14. yüzyılın başlarından 15. yüzyılın ortalarına kadarki Ceneviz tahkimatlarında, dönemsel koşullar gereğince yüksek perde duvarları ve kuleler, düz cepheler, tepe mazgalları ve yarık biçimli ok delikleri yaygın iken tabya formunda basık ve geniş atış platformları, eğimli cephe ve çokgen planlı burçlar ile açılı top mazgallarına rastlamak mimarlık tarihi bakımından makul gözükmemektedir. Bu bağlamda Kuşadası ile neredeyse aynı düzeydeki bilimsel belirsizlikler ve yüzeysel "Ceneviz" yakıştırmaları, UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ndeki diğer tahkimatlardan Akçakoca Kalesi, Çandarlı Kalesi ve Çeşme Kalesi için de söz konusudur. Oysa söz konusu ilgide ele alınacak tüm savunma yapıları, metodolojik açıdan bu çalışmada ortaya konduğu üzere en başta birincil kaynaklar ve mimarlık tarihi ilgisindeki teknik araştırmalar dikkate alınarak irdelenmelidir. Bir şekilde geçmişten günümüze gelmiş farazi "Ceneviz" yakıştırmalarının etkisinde kalınmadan, temelde disiplinler arası çerçevedeki bilimsel araştırmalar yoluyla değerlendirilmelidir. Birtakım ön kabullere dayanan stilistik genellemeler ve yüzeysel kıyaslamalardan kaçınılarak her anıt tekil olarak incelenmeli; en başta da dönemsel koşullar göz önüne alınmalıdır.

UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kalıcı olarak girme yolunda, Kuşadası'na ve tahkimatlarına dair elzem düzeltmeler en kısa zamanda yapılmalı ve bu özgün anıtlar Osmanlı Dönemi ilgisinde değerlendirilmelidir. Öte yandan başvuru dosyasında hariç tutulmuş Enez Kalesi, Galata Surları ve Trabzon Güzelhisar gibi en başta birincil kaynaklar üzerinden tarihteki Ceneviz dönemleri açıkça ortaya konabilen savunma yapıları, söz konusu UNESCO sürecinde dikkate alınmalıdır ve ilgili başvuru dosyası da bu makalenin bulguları doğrultusunda mutlaka revize edilmelidir. Kuşadası İlçesi'ne yönelik güncel Ceneviz çalışmaları ise ticari sebeplerle burada buldukları doğrudan Ceneviz arşiv belgeleriyle sabit olduğu üzere Anaia (Kadıkalesi) üzerine odaklanmalıdır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA:

VII. Konstantinos (2012). *Constantine Porphyrogenetos: The Book of Ceremonies* (A. Mofatt, M. Tall, ed.). Byzantina Australiensia (Cilt 18). BRILL.

Anderson, W. (1984). *Castles of Europe from Charlemagne to the Renaissance*. Omega Books.

Archivio di Stato di Firenze (ASF), Archivi Digitalizzati (AD), Carte nautiche (CN), secc. XIV-XVII. 1 *Carta nautica*, 1311. <https://www.archiviodistato.firenze.it/archividigitali/unita-archivistica/?id=34>

Archivio di Stato di Firenze (ASF), Archivi Digitalizzati (AD), Carte nautiche (CN), secc. XIV-XVII. 22 *Carta nautica*, 1449. <https://www.archiviodistato.firenze.it/archividigitali/unita-archivistica/?id=56> & MEDEA-CHART Database. <https://medea.fc.ul.pt/view/chart/61>

Baillie-Hislop, M. J. (2016). *Castle Builders, Approaches to Castle Design and Construction in the Middle Ages*. Pen & Sword.

Balard, M. (1978). *La Romanie Genoise*. Atti Della Societa Ligure Di Storia Patria.

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1219-47728, H-29-12-1243 (12.07.1828), *Ayvalık kazası haritası*.
- Bayerische StaatsBibliothek (BSB), Münchener DigitalisierungsZentrum, Digitale Bibliothek (MDZ), Geo.u. 257 f. *Opera nova chiamata Portolano la qual narra tutte le terre*. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11005218>
- Baykara, T. (2001). Kuşadası'nın Bir Osmanlı Devri Yerleşmesi Olarak Temel Özellikleri. Şerifoğlu, A. G. (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Kuşadası, 23-26 Şubat 2000, Sempozyum*, 229-232. Kuşadası Belediyesi.
- Belgrano, L. T. (1877). Documenti riguardanti la colonia Genovese di Pera, *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 13, 99-417, 932-1003.
- Benvenuti, G. (1977). *Storia della Repubblica di Genova*. Mursia.
- Bertolotto, G., Sanguineti, A. (1896). Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'Impero Bizantino, raccolti da can. Angelo Sanguineti e pubblicati con molte aggiunte dal prof. Gerolamo Bertolotto. *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 28, 337-573.
- Bibliothèque nationale de France (BnF), Département Cartes et plans (CPL), GE B-1118 (RES). *Carte marine de l'océan Atlantique Est, de la mer Méditerranée et d'une partie de la mer Noire, connue sous le nom de Carte Pisane*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503226n>
- Bibliothèque nationale de France (BnF), Département Cartes et plans (CPL), GE C-5098 (RES). *Carte de la Mer Méditerranée / Placidus Caloiro et Oliva Fecit*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5906251h>
- Bibliothèque nationale de France (BnF), Département Cartes et plans (CPL), GE DD-687 (RES). *Atlas nautique de la mer Méditerranée et de la mer Noire / Petrus Vesconte de Janua fecit istas tabulas anno dni MCCCXIII*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5901108m>
- Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des manuscrits (DM), italien 2115. *Portolano ove si contiene tutto il costaggio di terra ferma, cominciando dal porto Santa Maria dentro il stretto di Gibilterra, e si gira sino alla montagna detta Erminia*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55002492h>
- Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des manuscrits (DM), Supplément turc 956, *Pîrî Reis, Kitâb-ı Bahriye (1525)*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000438h>
- Buch, W. (1982). 14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri (Y. Baykara, çev.). *Bellekten*, 46(183), 509-534.
- Burak, N. (2021). *Amasra Kale Kenti: Ceneviz Ticaret Yolu'ndaki Karadeniz Surlu Yerleşimleri Bağlamında Değerlendirilmesi ve Koruma Önerileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Caner-Yüksel, Ç. (2019). A Tale of Two Port Cities: Ayasuluk (Ephesus) and Balat (Miletus) during the Beyliks Period. *Al-Masāq*, 31(3), 338-365.
- Carr, M. (2015). *Merchant Crusaders in the Aegean, 1291–1352*. The Boydell Press.

- Conti, S. (1978). *Una Carta Inedita di Placidus Caloiro et Oliva del 1657*. Università di Roma Facoltà di Lettere e Filosofia.
- Dalanay, Y. (2013). The Medieval Harbour of Ephesus / Ayasuluk. Ersan, M., Şeker, M., Kanat, C. (Ed.). *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - I, Aydınöğulları Tarihi, 04-06 Kasım 2010, Aydın (Bildiriler)* (167-180). Türk Tarih Kurumu.
- Daş, E. (2007). Sığacık'ta Türk Mimarisi (Seferihisar / İzmir). *Sanat Tarihi Dergisi*, 16(1), 25-48.
- David John - My Favorite Planet. *Kuşadası, Turkey - A Brief History of Kuşadası*. <http://www.my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/kusadası/kusadası-02a-history.html> (10 Eylül 2021 tarihinde erişilmiştir).
- Delatte, A. (1947). *Les Portulans Grecs* (Cilt 1). Liège Faculté de Philosophie et Lettres & Librairie E. Droz.
- Erdem, İ. (2001). Efes, Ayasuluk, Kuşadası. Şerifoğlu, A. G. (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Kuşadası, 23-26 Şubat 2000, Sempozyum*, 127-132. Kuşadası Belediyesi.
- Evans, A. (Ed.) (1936). *La Pratica della Mercatura*. Mediaeval Academy of America.
- Evliya Çelebi, (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya - Manisa - İzmir - Antalya - Karaman - Adana - Halep - Şam - Kudüs - Mekke - Medine* (S. A. Kahraman, ed., 9. Kitap, 1. Cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Fay, A. d. (1693). *Manière de fortifier selon la méthode de M. de Vauban*. Jean-Baptiste Coignard et Fils.
- Fleet, K. H. (1993). *Trade Relations between the Turks and the Genoese, 1300-1453* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of London.
- Fleet, K. H. (1999). *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge University Press.
- Foss, C. (1979). *Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge University Press.
- Gautier-Dalché, P. (1995). *Carte marine et portulan au XIIe siècle: Le "Liber de existencia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei" (Pise, circa 1200)*. École française de Rome.
- Gautier-Dalché, P. (2011). Les côtes de Lycie et de Carie dans les portulans médiévaux. *Anatolia antiqua / Eski Anadolu* 19, 433-439.
- Gottwald, J. (1907). *Die Stadtmauern von Galata*. Otto Keil.
- Greenfield, R. P. H. (2000). *The Life of Lazaros of Mt. Galesion, An Eleventh-Century Pillar Saint*. Dumbarton Oaks.
- Holmes, D. N. S. (2012). *The Independently Fortified Tower: An International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462* (Yayımlanmamış doktora tezi). Princeton University.
- Kahyaoğlu, M. (2016). Portolan Charts and Harbor Towns in Western Asia Minor towards the End of the Byzantine Empire. Magdalino, P., Necipoğlu, N. (Ed.) *Trade in Byzantium, Papers from*

- the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium (267-277)*. Koç University ANAMED.
- Kiel, M. (2004). Kuşadası: Genose Colonial Town of the 1300s or Ottoman Creation of the 17th Century? Baykara, T. (Ed.). *CIÉPO XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000, Çeşme*, 403-415. Türk Tarih Kurumu.
- Kretschmer, K. (1909). *Die Italienischen Portolane des Mittelalters: Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*. E. S. Mittler und Sohn.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisi*. Yapı Endüstri Merkezi.
- Lafli, E., Buora, M., Pringle, D. (2021). Four Frankish gravestones from medieval Ephesus. *Anatolian Studies*, 71, 171-184.
- Laurent, V. (Ed.) (1956). *La Vie Merveilleuse de Saint Pierre d'Atroa (+ 837)*. Société des Bollandistes.
- Lepage, J. D. (2002). *Castles and Fortified Cities of Medieval Europe: An Illustrated History*. McFarland.
- Ludolf von Sudheim (1851). *Ludolphi, Rectoris Ecclesiae Parochialis in Suchem, De Itinere Terræ Sanctæ Liber* (Deycks, F., ed.). Litterarischen Vereins.
- M. Halit Umar Fotoğraf Arşivi.
- Mercangöz, Z., Tok, E. (2001). Kuşadası ve Çevresindeki Ortaçağ Kaleleri. Şerifoğlu, A. G. (Ed.). *Geçmişten Geleceğe Kuşadası, 23-26 Şubat 2000, Sempozyum*, 147-155. Kuşadası Belediyesi.
- Mikhail Attaleiates (2012). *The Histories* (A. Kaldellis, D. Krallis, ed.). Harvard University Press.
- Miklosich, F., Müller, J. (1890). *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana* (Cilt 6). Carl Gerold.
- Müller-Wiener, W. (1961). Mittelalterliche Befestigungen Im Südlichen Jonien. *Istanbuler Mitteilungen*, 11, 5-112.
- Müller-Wiener, W. (1975). Kuşadası und Yeni-Foça. Zwei italienische Gründungstädte des Mittelsalters. *Istanbuler Mitteilungen*, 25, 399-420.
- Ousterhout R., Bakirtzis, C. (2007). *The Byzantine Monuments of the Evros-Meriç River Valley*. European Center for Byzantine and Post-Byzantine Monuments.
- Ozanam, J. (1694). *Traité de fortification, contenant les methodes anciennes & modernes pour la construction & la deffense des places*. Jean Jombert.
- Özyiğit, Ö. (2017). *Phokaia I - Kent Duvarları ve Restorasyonu*. Ege Yayınları.
- Penna, D. (2012). *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10-12th Centuries*. Eleven International Publishing.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2014). Suggestions as to the Localization of the Harbour of Ayasuluk and the Italian Settlement during the Aydınoğulları Dynasty from a New Perspective. Sariyannis, M. (Ed.). *New Trends in Ottoman Studies (1087-1107)*. Girit Üniversitesi.

- Pfeiffer-Taş, Ş. (2019). Aydınoğulları'nın Liman Kenti Ayasuluk'ta İtalyanlar. Yenişehirlioğlu, F. (Ed.). *Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period: The Italians in Anatolia during 12th - 15th Centuries, Symposium Proceedings* (167-193). Koç Üniversitesi VEKAM.
- Pîrî Reis (1973). *Kitâb-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı* (Y. Senemoğlu, ed.). Tercüman & Kervan Kitapçılık.
- Pizzicollu, C. d. (2003). *Cyriac of Ancona, Later Travels* (E. W. Bodnar, ed.). Harvard University Press.
- Princeton University Library, Special Collections - Manuscripts, Princeton MS. 254. *Portolan chart of the Mediterranean Sea*. <https://catalog.princeton.edu/catalog/99110094123506421>
- Psarros, D. E. (2017). *To Aïβαλί και η Μικρασιατική Αιολίδα* [To Aivali kai i Mikrasiatikiki Aiolida]. MIET.
- Quincy, C. S. d. (1726). *Maximes et Instructions sur l'Art Militaire*. Saint Jacques.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. William Clowes and Sons, Limited.
- Rapoport, Y., Savage-Smith, E. (2014). *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*. Islamic Philosophy, Theology and Science. Texts and Studies (Cilt 87). BRILL.
- Sağlam, H. S. (2018). *Urban Palimpsest at Galata & An Architectural Inventory Study for the Genoese Colonial Territories in Asia Minor* (Yayımlanmamış doktora tezi). Politecnico di Milano.
- Souda (1834). *Suidæ Lexicon Post Ludolphum Kusterum ad Codices Manuscriptos* (T. Gaisford, ed., Cilt 2). E. Typographeo Academico.
- Stephanos Byzantios, (2016). *Stephani Byzantii Ethnica* (M. Billerbeck, A. Neumann-Hartmann, ed., Cilt 4). De Gruyter.
- Stochove, V. d. (1643). *Voyage dv sievr de Stochove fait es années 1630. 1631. 1632. 1633*. Hubert Anthoine Velpius.
- Stokstad, M. (2005). *Medieval Castles*. Greenwood Press.
- Stringa, P. (1982). *Genova e la Liguria nel Mediterraneo*. Segip Editrice.
- Sullivan, D. (2018). *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas, Five Contemporary Texts in Annotated Translations*. Byzantina Australiensia (Cilt 23). BRILL.
- Talbert, R. J. A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton University Press.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) Parsel Sorgulama Uygulaması. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/> (10 Eylül 2021 tarihinde erişilmiştir).
- Telci, C. (2013). Bir Aydınoğlu Şehri: Ayasuluğ. Ersan, M., Şeker, M., Kanat, C. (Ed.). *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - I, Aydınoğulları Tarihi, 04-06 Kasım 2010, Aydın (Bildiriler)* (389-408). Türk Tarih Kurumu.
- Tennent, J. E. (1868). Les Échelles. *Notes and Queries*, 4(1), 371-372.
- Thévenot, J. d. (1687). *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant* (A. Lovell, ed.). H. Clark.
- Tok, E. (2014). Kuşadası Güvercinada Kalesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 23(2), 85-107.

ToposText. *Pygela (Ionia) 19 Kusadasi - Πύγελα*. Aikaterini Laskaridis Foundation. <https://topostext.org/place/379273UPhy> (10 Eylül 2021 tarihinde erişilmiştir).

Tournefort, J. P. d. (1717). *Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy* (Cilt 2). Imprimerie Royale.

Turan, Ş. (2000). *Türkiye - İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İnkılap Kitabevi.

UNESCO (2020, 14 Nisan). *Trading Posts and Fortifications on Genoese Trade Routes from the Mediterranean to the Black Sea*. WHC. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6468/>

Uzzano, G. d. A. d. (1766). *Della Decima e delle Altre Gravezze etc. Tomo Quarto, Contenente la Pratica della Mercatura, Scritta da Giovanni di Antonio da Uzzano, nel 1442*. Giuseppe Bouchard.

Varkıvaç, B. (1997). Das Tumulusgrab von Kuştur bei Ephesos. *Lykia*, 3, 102-114.

Ville, A. d. (1628). *Les Fortifications du Chevalier*. Irenée Barlet.

Willibaldus (1891). *The Hodæporicon of Saint Willibald (Circa 754 A.D.)* (W. R. Brownlow, ed.). Palestine Pilgrims' Text Society.

Wright, C. (2014). *The Gattilusio Lordships and the Aegean World 1355-1462*. BRILL.